

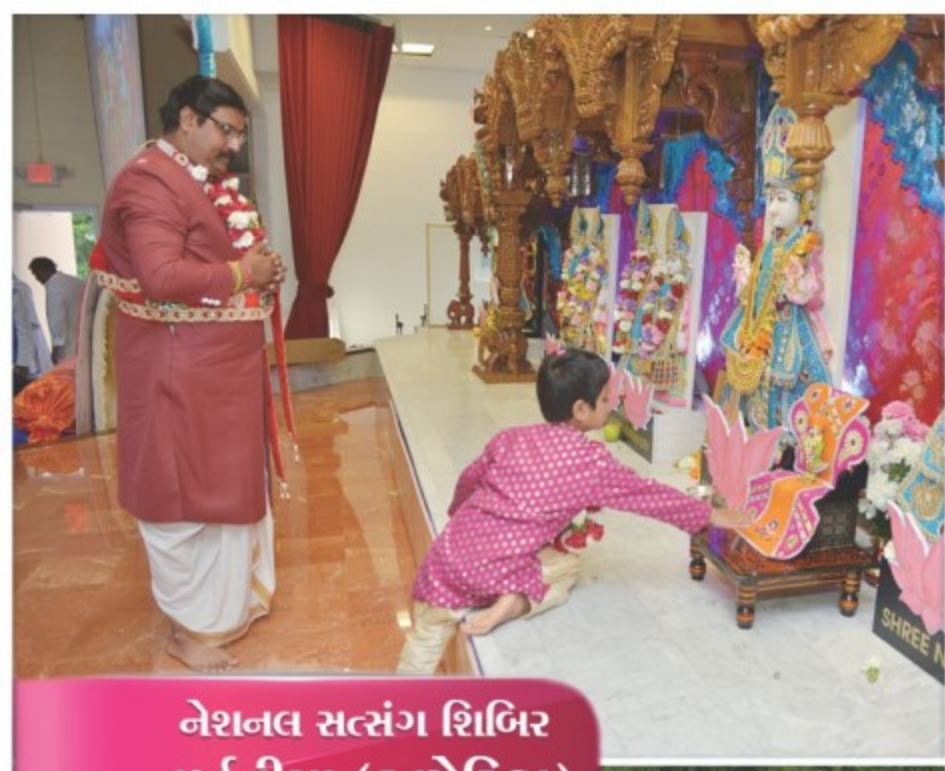
સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધારનું મુખપત્ર

સ્વામિનારાયણ ચિંતન

જૂલાઈ - ૨૦૧૬ ❖ બે વર્ષ લવાજમ રૂ. ૧૬૦/-

નેશનલ સત્સંગ શિબિર
વર્જુનીયા (અમેરિકા)

અમેરિકાના વર્જુનીયા ખાતે પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં યોજાયેલ 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' (તા. ૨૯ થી ૩-૭-૨૦૧૬)

સત્સંગ જ્ઞાનયજ્ઞ
ટોરોન્ટો (કેનેડા)

કેનેડાના ટોરોન્ટોને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના વક્તાપદે યોજાયેલ 'સત્સંગ જ્ઞાનયજ્ઞ' (તા. ૧૭ થી ૧૯-૬-૨૦૧૬)

જગન્નાથપુરી શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિર દાનની રકમ જમા કરાવવા માટે સંપર્ક

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરઘાર
મેહુલ મહેતાજી - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૪૨

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સિમાડા, સુરત
કો.પા. મેહુલ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૨૧

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - ભાવનગર
કો.પા. અક્ષય ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૪૫

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - મહુવા
કો.પા. સાગર ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૨૨

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - ડોંબીવલી (મુંબઈ)
દિનેશભાઈ મહેતાજી - મો. ૦૮૮૭૯૦૦૯૧૦૭

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - બગસરા
કો.પા. પરેશ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૭૨૫૨

અમદાવાદ
સંપર્ક :- શૈલેષ દેવાણી - મો. ૯૮૭૯૯૯૪૪૨૬
ઈશ્વરભાઈ પટેલ - મો. ૯૯૨૫૦૪૪૧૦૮

રાજકોટ
કરશનભાઈ ઢાંકેયા - મો. ૯૪૨૬૭૮૧૧૭૯
વિશાલ પટેલ - મો. ૯૮૭૯૭૧૨૭૬૮

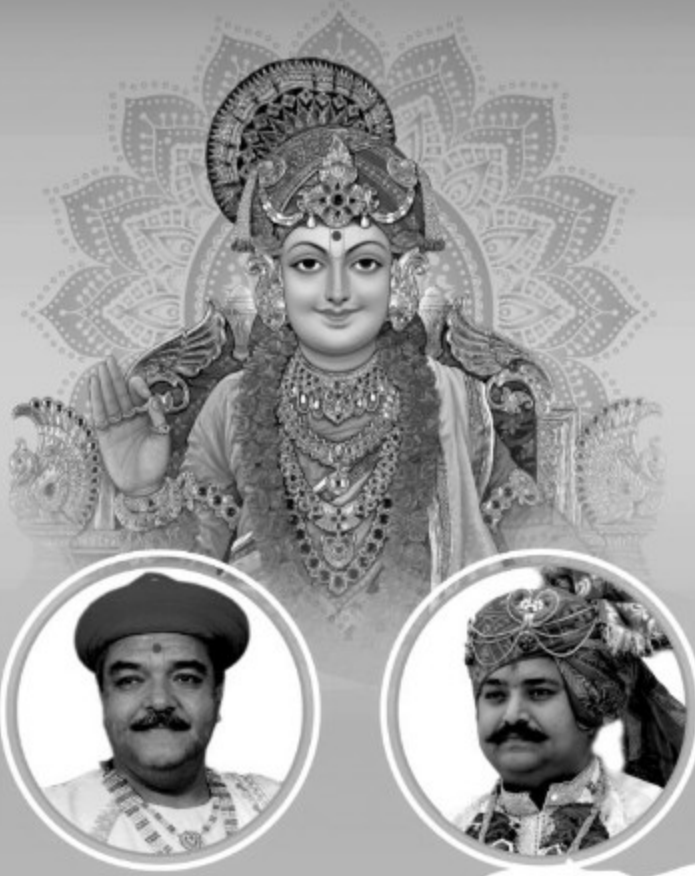
જૂનાગઢ
રમેશભાઈ પરસાણીયા - મો. ૯૪૨૮૪૯૨૧૧૮

વડોદરા
ચિરીન ગોળવીયા - મો. ૯૬૦૧૨૯૦૩૫૪

બોટાદ
વિનુભાઈ માસ્તર - મો. ૯૯૨૪૨૪૮૩૬૫

સુખપુર-ભુજ
રાજુભાઈ - મો. ૯૮૭૯૭૩૪૪૩૫

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધારનું રજિસ્ટર્ડ મુખપત્ર ઈ.સ. ૨૦૦૫ના જૂન માસથી પ્રારંભાયેલું, દર માસની ૨૦ તારીખે પ્રકાશિત થતું, આપના સમગ્ર કુટુંબ-પરિવારમાં આનંદ અને સંસ્કારની સૌરભ પ્રસરાવે અને જીવનનું અનેરું ઘડતર કરતું સામયિક.

સ્વામિનારાયણ ચિંતન

વર્ષ : ૪, અંક : ૦૬, તા. ૨૦-૦૭-૧૬

પ્રયોજક : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

અમૃતવાણી

સદ્ધર્મ તો શાસ્ત્ર થકી જણાય, સદ્ધર્મથી સર્વ સુખી સદાય;
જો ધર્મ કેરો ન રહે પ્રવેશ, તો પાપથી સર્વ પિડાય દેશ.
જેવી સ્થિતિ જાણ જનાવરોની, જેવી સ્થિતિ નારી તથા નરોની;
ડરે ન ચોરી વ્યભિચાર દોષે, લૈ પારકાં પ્રાણ સ્વપંડ પોષે.
શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ વિવાહ થાય, શાસ્ત્રો સુણી માત પિતા પૂજાય;
વિશ્વાસ જો શાસ્ત્ર તણો ન હોય, તો રીતિ સારી ન ધરે જ કોય.
ગરીબને તો બળવાન મારે, દયા ન ધારે દિલમાં લગારે;
ન સ્વર્ગ આશા જમનો ન ત્રાસ, કુકર્મમાં કેમ કરે કયાશ ?
માતા સુતા કે ભગિની સગાઈ, છે સર્વ સચ્છાસ્ત્ર થકી જ ભાઈ;
પક્ષી પશુ શાસ્ત્ર ન જાણનારાં, સગાઈમાં શું સમજે બિચારાં.
મનુષ્યકેરી મન જુક્તિ કેવી, જે દીશ ચાલે વહિ જાય તેવી;
આકાશમાં જાય હવાઈ જેમ, જોરે ભરેલી અટકે ન એમ.
જો કલ્પના શુદ્ધપથે સિધાવે, સંસારસિંધુ તરી પાર લાવે;
જો કલ્પના કુત્સિત માર્ગ જાય, તો વિપ્રનો પુત્ર કસાઈ થાય.
જે શાસ્ત્ર વાંચી દિજ તો રળે છે જે શાસ્ત્રથી મોદક તો મળે છે;
તે શાસ્ત્રને કલ્પિત જે ગણો છો, બેઠા તણી ડાળ તમે હણો છો.
જે શાસ્ત્ર સત્તા દિજની વધારે, પૂજાય વિપ્રો પણ શાસ્ત્રદ્વારે;
તે શાસ્ત્ર મિથ્યા કરવા જ લાગ્યા, જૂવો દિજો આજ સપૂત જાગ્યા.
વશ્યા ઋષી જેહ અરણ્ય વાસે, ન જાણતા નાસ્તિક પુત્ર થાશે;
વ્યાપ્યો કળીકાળ અશેષ અંશે, પુત્રો થયા નાસ્તિક વિપ્રવંશે.
ધિક્કાર માતા ધિક્ક તાત તેનો, જોતાં દિસે નાસ્તિક પુત્ર જેનો;
તે તાતનો વંશ ડુબાવનારો, છે દૈત્ય કે રાક્ષસ છે નઠારો.

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૫/૪/૫૭-૬૭)

અનુક્રમણિકા

૨. ધર્મગ્રંથોના અર્થજ્ઞાનની આવશ્યકતા અને ઉપયોગિતા ૦૪

૩. સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા ૨૬

:: પ્રસિદ્ધ કર્તા ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ
પીઠસ્થાન સંસ્થાન-વડતાલ વતી
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫.

:: પ્રકાશક/માલિક/તંત્રી ::

સાધુ પતિતપાવનદાસજી

:: સંપાદક ::

સ્વામી આનંદસ્વરૂપદાસજી (વેદાંતાચાર્ય)

:: સંકલન ::

સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસજી
ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

:: લવાજમ દર ::

બે વર્ષ : રૂ. ૧૬૦/-, પંચવાર્ષિક : રૂ. ૩૫૦/-
પચ્ચીસ વર્ષ : રૂ. ૭૫૦/-
પરદેશમાં લવાજમ : \$ 260 (યુ.એસ.એ.), £ 175 (યુરોપ)

:: લવાજમ દર અંગે ગ્રાહક પત્ર વ્યવહાર ::

‘ચિંતન કાર્યાલય’

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧

Visit us : www.sardharkatha.com
www.swaminarayanvadtalgadi.org
E-mail :- chintankaryalay@gmail.com

પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની
દિવ્ય અમૃતવાણી
સમય : દરરોજ

પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના
સત્સંગ શ્રીમુખે
કથા પારાયણ
સમય : દરરોજ રાત્રે ૮.૦૦ થી ૧૧.૦૦

પૂ. સ્વામી શ્રી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજીના શ્રીમુખે
સત્સંગ કથામૃત
સમય : દરરોજ સવારે ૫.૩૦ થી ૭.૩૦

છબીકતા : શિવલાલ સુદાણી - બારમણ, મો. ૯૮૭૯૨૬૮૫૪૦

(શ્રીહરિલીલાપ્રદીપ : કિ.-૩/૪૪ તથા શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૮,
 પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ, સને ૨૦૧૦)

(૩) આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજને દત્તક તરીકે સ્વીકારી આચાર્યપદ પર સ્થાપિત કર્યા.

- શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા શા. હરિજીવનદાસજી મુખપૃષ્ઠમાં લખે છે :-

‘સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રીભગવત્પ્રસાદમહારાજાત્મજ-શ્રીવિહારિલાલાચાર્યમહારાજવિરચિતમ્ ।’ - સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજશ્રીના દીકરા શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજ વિરચિત.

(શ્રીહરિલીલામૃત ભાગ - ૧ : મુખપૃષ્ઠ, પ્રકાશક - મુંબઈ મંદિર મહંત બ્ર. પ્રભુતાનંદજી)

- ‘વ્યાખ્યાતઃ પ્રીતયે તેષામેષોઽદઃ કર્તૃસૂનુના । વિહારિલાલાચાર્યેણ મયા ગુર્જરભાષયા ।।’ અર્થ :- તે સમગ્રની પ્રસન્નતાને અર્થે કેતા તેને રાજીપાને અર્થે આ ગ્રંથના રચનારા આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજ તેમનો પુત્ર શ્રી વિહારીલાલજી નામે આચાર્ય જે હું તે મેં આ સારોપદેશની ગુજરાતી ભાષાએ કરીને વ્યાખ્યા કરી છે.

(શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૮, પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ, સને ૨૦૧૦)

- ‘તં પ્રપિતામહં નત્વા પિતરં ચ પિતામહમ્ । શ્રીહર્યેકાંતિકાન્મહાન્સર્વાશ્ચ પ્રણમામ્યહમ્ ।।’ અર્થ :- મારા પ્રપિતામહ જે તે ભગવાન તેમને નમસ્કાર કરીને શ્રીઅયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ તથા શ્રીરઘુવીરજી મહારાજ તેમને તથા મારા પિતા જે શ્રીભગવત્પ્રસાદજી મહારાજ તેમને તથા સમગ્ર ભગવાન શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્તને નમસ્કાર કરું છું.

(શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૦, પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ, સને ૨૦૧૦)

‘સખી વાત વીતી કહું મારી...’ એ કીર્તનની છેલ્લી પંક્તિમાં લખ્યું છે :- ‘રઘુવીર સુત સુતના સ્વામી....’

(૪) શિક્ષાપત્રી (અર્થદીપિકા વ્યાખ્યા અને ભાષ્યટીકા) ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા મુખપૃષ્ઠમાં લખવામાં આવ્યું છે કે :-

‘સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રીવિહારિલાલમહારાજાત્મજ-શ્રીશ્રીપતિપ્રસાદાચાર્યમહારાજૈઃ ।’ - સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્ય શ્રી શ્રીવિહારીલાલજી મહારાજશ્રીના દીકરા શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીએ મુંબઈ નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલયથી છપાવીને પ્રકાશિત કર્યું છે.

(શિક્ષાપત્રી : મુખપૃષ્ઠ, પ્રકાશક - વડતાલ મંદિર આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજ, સંશોધક : પં. શ્રી કૃષ્ણમાચાર્ય (વડતાલ પાઠશાળા) સને ૧૯૨૪)

- મગનલાલ કીકાભાઈ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરાયેલા ‘નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય’ (કીંમત - રૂ. ૧)માં આચાર્ય શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજના ફોટા નીચે લખવામાં આવ્યું છે : ‘ધર્મ ધુરંધર આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી વિહારીલાલજી મહારાજ.’

(૫) શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી

આનંદપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા શા. હરિજીવનદાસજી મુખપૃષ્ઠમાં લખે છે :-

‘સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રીશ્રીપતિપ્રસાદમહારાજાત્મજ-શ્રીઆનંદપ્રસાદાચાર્યમહારાજાજ્ઞયા ।’ - સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના દીકરા શ્રી આનંદપ્રસાદજી મહારાજની આજ્ઞાથી. (શ્રીહરિલીલામૃત ભાગ - ૨ : મુખપૃષ્ઠ, પ્રકાશક - વડતાલ મંદિર મહંત ધર્મસ્વરૂપદાસજી)

(૬) શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા શા. હરિજીવનદાસજી મુખપૃષ્ઠમાં લખે છે :-

‘સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રીઆનંદપ્રસાદમહારાજાત્મજ-શ્રીનરેન્દ્રપ્રસાદાચાર્યમહારાજવિરચિતમ્ ।’ - સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્ય શ્રી આનંદપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના દીકરા શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજની આજ્ઞાથી. (શ્રીહરિલીલામૃત ભાગ - ૧ : મુખપૃષ્ઠ, પ્રકાશક - મુંબઈ મંદિર મહંત બ્ર. પ્રભુતાનંદજી)

(૭) નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય ગ્રંથમાં તથા ભક્તચિંતામણી ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા વડતાલ મંદિરના મુખ્ય કોઠારી શા. લક્ષ્મીપ્રસાદદાસજી સ્વામી તથા શા. નીલકંઠદાસજી સ્વામી મુખપૃષ્ઠમાં લખે છે :-

‘સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રીનરેન્દ્રપ્રસાદમહારાજાત્મજ-શ્રીઅજેન્દ્રપ્રસાદાચાર્યમહારાજાજ્ઞયા વડતાલમંદિરમુખ્યાધિકારિણા શાસ્ત્રિણા લક્ષ્મીપ્રસાદદાસેન ઓફસેટ પ્રોસેસ રૂપેણ પ્રાકાશ્યં નીતમ્ ।’ (પ્રકાશન : સં. ૨૦૪૦ સને ૧૯૮૪) તથા એ જ રીતે શ્રી સત્સંગિજીવન, વચનામૃત વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં પણ લખેલ છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણી (પ્રસિદ્ધ કર્તા : શા. હરિજીવનદાસજી સ્વામી, શ્રી સ્વા. મંદિર ડાકોર)ની અર્પણ પત્રિકામાં લખેલ છે :- આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજની પવિત્ર સેવામાં...

આ રીતે સંપ્રદાયના અનેક ગ્રંથોમાં વિદ્યમાન આચાર્યશ્રીના નામ પાછળ પૂર્વોક્ત આચાર્યશ્રીનું જ નામ લખવામાં આવ્યું છે. જે આચાર્યશ્રી દત્તકપિતા હોય કે વંશવારસાગત પિતા હોય શકે છે. ભગવાન શ્રીહરિના સિદ્ધાંત મુજબ વિદ્યમાન આચાર્યશ્રી જ અનુગામી આચાર્યશ્રીની નિમણુંક કરી શકે છે.

શ્રી સત્સંગિજીવન ગ્રંથમાં સ.ગુ. શ્રી શતાનંદ સ્વામી પણ અનુગામી આચાર્યપદ સ્થાપના વિષે દેશવિભાગના લેખને જ અનુસારી લખે છે : ‘યુવયોઃ પુત્રબાહુલ્યે જાતેઽપિ ગુરુતાસને । એકઃ સ્થાપ્યો ગુણી પુત્રો ન જ્યેષ્ઠનિયમોઽત્ર તુ ।’ - તમારા બંનેના ઘણા પુત્રો થાય તો પણ ગુરુપણાના સ્થાનમાં ગુણી એક પુત્ર સ્થાપવો. આ ગુરુતાના પદમાં પુત્રની સ્થાપનામાં મોટો પુત્ર જ બેસાડવો એવો નિયમ નથી. પરંતુ પુત્રોમાં જે ગુણવાન હોય તેની જ સ્થાપના કરવી.

(શ્રી સત્સંગિજીવન : ૪/૪૦/૫૦)

ઉપરોક્ત શ્લોકમાં સ્પષ્ટ સ્વયં ભગવાન શ્રીહરિ બંને આચાર્યશ્રીઓને જ અનુગામી આચાર્યશ્રીની સ્થાપના કરવાની આજ્ઞા કરે છે.

સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ભક્તોએ

પરિચિત થવું જોઈએ. સત્યને આપણે વિકૃત સ્વરૂપમાં માન્ય કરીએ તો આપણે આસ્તિક કહેવડાવી શકીએ નહીં. આસ્તિક એટલે જે વસ્તુ જેવી ‘અસ્તિ’ છે તેવી માને તે અથવા તેને જાણવાનો પ્રયાસ કરે તે. જે વસ્તુ જેવી છે તેવી નહિ માનતા અન્ય સ્વરૂપે માને તે નાસ્તિક છે.

આજનો માણસ બુદ્ધિના અભાવથી જેટલો પીડાય છે, બુદ્ધિની અલ્પતાથી જેટલો પીડાય છે એના કરતા અનેકગણો તો બુદ્ધિના દુરુપયોગથી પીડાય છે. સરળ રીતે બોલાયેલા શબ્દો એ નથી સમજી શકતો એવું નથી. એ વિકૃત અર્થઘટન જ કરવા માગે છે. સામા માણસના કહેવાનું તાત્પર્ય એના ખ્યાલમાં નથી આવતું એવું નથી એ હાથે કરીને ગાડી અવળે પાટે જ ચડાવતો જ રહે છે. શાસ્ત્રના શબ્દો એક ચોક્કસ બાબત તરફ ઈશારો કરી રહ્યા છે અને સાંભળનાર કે વાંચનાર એ શબ્દોનું અલગ જ અર્થઘટન કરી રહ્યા છે. આ પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થવાની શક્યતા લગભગ નહિવત્ છે. કારણ કે, શબ્દોના અર્થઘટનની જવાબદારી છે મનના શિરે અને મન છે સ્વાર્થી, સ્વચ્છંદી અને તર્કવાદી. એ શબ્દોનો એવો જ અર્થ કરશે કે જે એને પોતાને અનુકૂળ હોય.

૨૫. શબ્દાધ્યાહારથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જ્યાં પૂરા વાક્યના સ્થાન પર વાક્યના એક અંશનો પ્રયોગ થયો હોય છે. આવા પ્રયોગોમાં શબ્દના અર્થના નિશ્ચય માટે જે શબ્દનો વાક્યમાં પ્રયોગ નથી થયો તે શબ્દોના અધ્યાહાર કરવામાં આવે છે.

ભર્તૃહરિ આ વાતની પુષ્ટિ કરતા કહે છે : ‘યથાપ્રકરણં
દ્વારમિત્યસ્યા કર્મણઃ શ્રુતૌ । બધાન દેહિ વેત્યેતદુપાયાદવગમ્યતે ॥’
(વાક્યપદીયઃ કા.૨, શ્લોક-૩૩૫)

જ્યારે ‘દ્વાર્મ’ એવું દ્વિતીયાન્ત કર્મપદ સંભળાય છે ત્યારે વક્તાની ઈચ્છા મુજબ સ્થાન-સંદર્ભ પ્રમાણે ‘બંધ કરો’ અથવા ‘પ્રવેશ આપો’ એવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે.

‘કુતો ભવાન્ ? ’ તમે ક્યાંથી ? આ વાક્યનો પૂર્ણ અર્થ ‘આગચ્છતિ.’ (આવો છો) ક્રિયાપદના અધ્યાહારથી થાય છે. ‘કુતો ભવાન્ આગચ્છતિ ?’ તમે ક્યાંથી આવો છો ?

મહાભાષ્યકાર પણ કહે છે : ‘भवति वै कस्यचिदर्थान् प्रकरणात् वाऽपैक्ष्यं निर्ज्ञातम् ।’ (મહાભાષ્ય : ૨/૨/૧૧) અર્થ અને પ્રકરણ દ્વારા પ્રયોગ ન કરાયેલા શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.

૨૬. શબ્દના એકભાગથી સંપૂર્ણશબ્દનો બોધ :- સંપૂર્ણ શબ્દના ન બોલતા તેના એક ભાગના પ્રયોગથી પણ શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. જેમ કે - ‘દેવદત્ત’ આ પૂર્ણ શબ્દ ન બોલતા તેનો એકભાગ ‘દેવ’ અથવા ‘દત્ત’ બોલવાથી પણ ‘અક્ષાઃ’નો બોધ થાય છે. ‘સત્યભામા’ શબ્દની જગ્યાએ ‘ભામા’ બોલવાથી પણ ‘સત્યભામા’નો જ બોધ થાય છે. મુખ (મોઢું) શબ્દથી નાક, આંખ, હોઠ આદિ અંગોથી સંપૂર્ણ ચહેરાનો બોધ થાય છે.

૨૭. યુક્તિસંગતતાથી શબ્દનો અર્થબોધ :- એક જ શબ્દના અનેક અર્થો થતા હોય ત્યારે જે તે શબ્દનો અર્થ યુક્તિસંગત હોય અને પ્રસંગને અનુરૂપ હોય તે જ સ્વીકારવામાં આવે છે.

‘वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः ।

ત્વગ્વસ્ત્રધારી ન ચ સિદ્ધયોગી જલં ચ બિશ્વત્ર ઘટો ન મેઘઃ ॥’ - વૃક્ષની ઉપર રહે છે, પરંતુ પક્ષિરાજ નથી, ત્રણ આંખવાળો છે પરંતુ શંકર નથી, છાલના વસ્ત્રને ધારણ કરે છે પરંતુ સિદ્ધયોગી નથી, પાણીને ધારણ કરે છે પરંતુ નથી તે ઘડો કે નથી વાદળ. પ્રસંગને અનુરૂપ આ શ્લોકનો અર્થ ‘નારિયેળ’ થાય છે.

‘અસ્થિ નાસ્તિ શિરો નાસ્તિ બાહુરસ્તિ નિરઙ્ગુલિઃ । નાસ્તિ પાદદ્વયં
ગાઢમ્ અઙ્ગમ્ આલિઙ્ગતિ સ્વયમ્ ॥’ - જેને હાડકાં નથી, માથું નથી,
પણ આંગળીઓ વગરના હાથ છે. બે પગ નથી છતાં જાતે આવીને
ગાઢ આલિંગન કરે છે. પ્રસંગને અનુરૂપ આ શ્લોકનો અર્થ ‘ખમીસ
અથવા શર્ટ’ થશે.

‘સીમન્તિનીષુ કા શાન્તા રાજા કોઽભૂત્ ગુણોત્તમઃ । વિદુષાં કા સદા વન્ધ્યા અત્રૈવોક્તં ન બુદ્ધ્યતે ॥’ - સીમંતિની સ્ત્રીઓમાં સૌથી શાંત સ્ત્રી કોણ છે ? બધા રાજાઓમાં સૌથી વધુ ગુણવાન રાજા કોણ છે ? વિદ્વાનોમાં કોણ સદા પૂજનીય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્લોકમાં જ સમાયેલો છે.

જેમ કે ‘સીમન્તિનીષુ કા શાન્તા’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘સી’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘તા’ અર્થાત્ ‘સીતા.’ આ પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ છે. ‘રાજા કોઽભૂત્ ગુણોત્તમઃ’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘રા’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘મ’ અર્થાત્ ‘રામ.’ આ બીજા પ્રશ્નનો જવાબ છે. ‘વિદુષાં કા સદા વન્દ્યા’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘વિ’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘દ્યા’ અર્થાત્ ‘વિદ્યા’ આ ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ છે.

૨૮. ઉપસર્ગના યોગથી શબ્દના અર્થમાં ભેદ :- ઉપસર્ગના યોગથી શબ્દ અને ધાતુઓના અર્થમાં ઘણો ફેર પડી જાય છે, એક જ શબ્દ પોતાની વિરુદ્ધ અર્થનો પણ બોધ કરે છે.

‘उपसर्गो ण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।
 प्रहाराहारसंहारविहारप्रतिहारवत् ॥’ (सिद्धान्त કૌમુદી સૂત્ર -
 ૨૨૩૨) ઉપસર્ગના યોગથી ધાતુનો અર્થ બહુ દૂર જતો રહે છે. જેમ
 કે -

‘હ’ ધાતુનો અર્થ હરણ કરવું. પરંતુ ઉપસર્ગોના કારણે તેનો અર્થ આહાર, પ્રહાર, વિહાર, સંહાર, પ્રતિહાર વગેરે થાય છે.

‘સ્થા’ ધાતુનો અર્થ છે - ઊભું રહેવું. પરંતુ ‘પ્રસ્થાન’ શબ્દમાં તેનો અર્થ ગમન કરવું થાય છે. તેમજ ઉત્થાન, સંસ્થાન, અનુષ્ઠાન, પ્રતિષ્ઠાન, નિષ્ઠા વગેરેમાં અર્થમાં ફેર પડે છે.

આત્મનેપદ અને પરસ્મૈપદના ભેદથી પણ ધાતુનો અર્થ બદલાય છે. જેમ કે - ભજ્ઞ ધાતુ આત્મનેપદમાં હોય તો ‘ભોજન કરવું’ અર્થ થાય છે. પરંતુ પરસ્મૈપદમાં ‘રક્ષણ કરવું’ એવો અર્થ થાય છે. ‘ઓદનં ભુક્તે’ (ભાત ખાય છે) ‘રાજા મહીં ભુનક્તિ’ (રાજા પૃથ્વીની રક્ષા કરે છે.)

૨૯. પ્રત્યયના યોગથી શબ્દના અર્થમાં ભેદ :- એક જ શબ્દ અથવા ધાતુને પ્રત્યય લાગતા શબ્દ તથા ધાતુનો અર્થ બદલાતો જાય છે. જેમ કે -

૧. સ્વઘ્ને જાતઃ ઇતિ સ્ત્રાઘ્નઃ અશ્વઃ - સ્વઘ્ન દેશમાં જન્મેલો ઘોડો.

૨. સ્ત્રુગ્ધને પ્રાયેણ બાહુલ્યેન ભવતીતિ સ્ત્રૌગ્ધનઃ દેવદત્તઃ - સુગ્ધન
શમાં દેવદત્ત બહુ ધા હોય છે.

૩. સ્ત્રુગ્ધને સમ્ભૂતે इति स्त्रौग्नः गुरुः - સુગ્ધન દેશમાં હોય તેવી સંભાવના છે તેવા ગુરુ.

૪. સ્ત્રુગ્ધનઃ ભક્તિરસ્ય इति स्त्रौग्नः पुरुषः - સુગ્ધન દેશ જેનાથી સેવિત છે એવો પુરુષ.

૫. સ્ત્રુગ્ધને ભવઃ इति स्त्रौग्नः यवः - સુગ્ધન દેશમાં થયેલા જવ.

૬. સ્ત્રુગ્ધનાદ્ આગતઃ इति स्त्रौग्नः संन्यासी - સુગ્ધન દેશથી આવેલો સંન્યાસી.

૭. સ્ત્રુગ્ધનં ગચ્છति इति स्त्रौग्नः पन्थाः दूतो वा - સુગ્ધન દેશમાં જવાવાળો માર્ગ અથવા દૂત.

૮. સ્ત્રુગ્ધનમભિનિષ્ક્રામति इति स्त्रौग्नः कान्यकुब्जद्वारम् - સુગ્ધન દેશમાં જવાવાળો કાન્યકુબ્જદ્વાર.

૯. સ્ત્રુગ્ધનો નિવાસોऽस्य इति स्त्रौग्नः ब्राह्मणः - સુગ્ધન દેશ જેનું નિવાસ સ્થાન છે એવો બ્રાહ્મણ.

૧૦. સ્ત્રુગ્ધનોऽभिजनोऽस्य इति स्त्रौग्नः युवा - સુગ્ધન દેશમાં જેના પૂર્વજો રહ્યા હોય એવો યુવાન.

૧૧. સ્ત્રુગ્ધને કૃત इति स्त्रौग्नः यज्ञः - સુગ્ધન દેશમાં કરેલો યજ્ઞ.

૧૨. સ્ત્રુગ્ધને લब्धः इति स्त्रौग्नः ग्रन्थः - સુગ્ધન દેશમાં પ્રાપ્ત કરેલો ગ્રંથ.

૧૩. સ્ત્રુગ્ધને ક્રીતઃ इति स्त्रौग्नः गोधूमः - સુગ્ધન દેશમાં ખરીદેલા ઘઉં.

૧૪. સ્ત્રુગ્ધને कुशलः इति स्त्रौग्नः पण्डितः - સુગ્ધન દેશમાં કુશળ પંડિત.

આવી રીતે એક જ સ્ત્રુગ્ધ શબ્દને પ્રત્યય લાગવાથી અનેક અર્થ થાય છે. પણ શબ્દ સ્ત્રૌગ્ધ જ રહે છે.

૩૦. વિશેષણના યોગથી શબ્દનો વિશિષ્ટ અર્થ :- વિશેષણના યોગથી પણ શબ્દ વિશિષ્ટ અર્થનો બોધ કરે છે. જેમ કે -

शुक्लः पटो भवति । सईद वस्त्र છે. આ વાક્યમાં વસ્ત્રશબ્દને સફેદ વિશેષણ લાગતા હવે તે વસ્ત્રશબ્દ સફેદરંગવાળા વિશિષ્ટ વસ્ત્રનો જ બોધ કરે છે, લાલ કે પીળારંગવાળા વસ્ત્રો નહિ.

रक्ता गौः अस्ति । લાલ ગાય છે. આ વાક્યમાં ગાયશબ્દને લાલ વિશેષણ લાગતા હવે તે ગાયશબ્દ લાલરંગવાળી વિશિષ્ટ ગાયનો બોધ કરે છે, ધોળી કે કપિલા ગાયનો નહિ.

મહાભાષ્યમાં પતંજલિ કહે છે :- ‘सर्वश्च शब्दोन्वेन शब्देनाभिसंबध्यमानो विशेषवचनः संपद्यते ।’ (મહાભાષ્ય : ૨/૧/૫૪) શબ્દને વિશેષણ લાગવાથી તે શબ્દ વિશિષ્ટ અર્થનો બોધ કરે છે.

૩૧. વિશેષણ શબ્દનો વિશેષશબ્દ સાથે અર્થબોધ :- ‘रक्तः, लोहितः, शोणः ।’ આ શબ્દો લાલ રંગના પર્યાયવાચી છે, પરંતુ લાલ રંગનો ઘોડો એમ જો કહેવું હોય તો શોણઃ અશ્વઃ એમ જ કહી શકાય. કારણ કે શોણ શબ્દનો અશ્વની સાથે જ પ્રયોગ થાય છે. એવી જ રીતે હેમઃ અશ્વઃ કાળા રંગના ઘોડાને માટે હેમ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. કર્કઃ અશ્વઃ સફેદ રંગના ઘોડાને માટે કર્કશબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. શોણ, હેમ અને કર્ક આ શબ્દો ક્રમશઃ લાલ, કાળા અને સફેદ રંગના પર્યાયવાચી છે, પરંતુ આ વિશેષણ શબ્દનો પ્રયોગ ઘોડા સાથે જ થાય છે આ વાતને સ્પષ્ટ કરતા મહાભાષ્યકાર કહે છે :

‘युक्तं पुनर्यत्रियतविषया नाम शब्दाः स्युः । बाढं युक्तम् । अन्यत्रापि नियतविषयाः शब्दा दृश्यन्ते । तद्यथा समाने रक्ते वर्णे गौर्लोहित इति भवति, अश्वः शोण इति । समाने च काले वर्णे गौः कृष्ण इति भवति, अश्वो हेम इति । समाने च शुक्ले वर्णे गौः श्वेत इति भवति, अश्वः कर्क इति ।’ (મહાભાષ્ય : ૧/૨/૭૧)

શબ્દનો અર્થ લોકપ્રસિદ્ધિના આધારે સંકુચિત થયેલો હોય છે અને તે શબ્દનો વિશેષ સ્થાન પર જ પ્રયોગ કરી શકાય છે, સર્વત્ર નહિ. જેમ કે - બળદ અને ઘોડો લાલ રંગના સમાન હોવા છતાં લાલ બળદને ગૌર્લોહિત કહેવાય છે અને લાલ ઘોડાને અશ્વઃ શોણ, કાળા બળદને ગૌઃ કૃષ્ણ અને કાળા ઘોડાને અશ્વો હેમ, ધોળા બળદને ગૌઃ શ્વેત અને ધોળા ઘોડાને અશ્વઃ કર્ક કહેવાય છે.

જેવી રીતે વ્યાકરણમાં પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ (નામ) છે એવી જ રીતે વેદ, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદ, સ્મૃતિ, દર્શન, ગૃહ્ય અને શ્રૌતસૂત્ર તથા સાહિત્ય વગેરેમાં પોત-પોતાના પારિભાષિક શબ્દો હોય છે, તે શબ્દો એક શાસ્ત્રમાં જે અર્થમાં પ્રયોગ થયો હોય છે તે જ શબ્દ બીજા શાસ્ત્રમાં અન્ય અર્થમાં પ્રયોગ થયો હોય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક શાસ્ત્રના અધ્યયન સમયે તે શબ્દોનો તે પારિભાષિક અર્થ લેવાનો હોય છે, પ્રચલિત અથવા વ્યાવહારિક અર્થ નહિ. ગુણ શબ્દનો સ્વસ્વશાસ્ત્રને અનુસાર અનેક અર્થ થાય છે. જેમ કે -

૧. વ્યાકરણમાં ગુણશબ્દ ‘अदेङ् गुणः’ સૂત્રથી અ, એ, ઓ અક્ષરોનો બોધક છે.

૨. વૈશેષિકોને અનુસાર ગુણશબ્દથી સાત પદાર્થોમાંથી એક (દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ વગેરે)

૩. સાંખ્યદર્શનને અનુસાર ગુણશબ્દથી સત્ત્વગુણ, રજોગુણ, તમોગુણ.

૪. શાસ્ત્ર અનુસાર ગુણશબ્દથી પાંચ મહાભૂતોના રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે પાંચ વિષય.

૫. સાહિત્યકોને અનુસાર રસોના ઉત્કર્ષનો હેતુ શૌર્ય વગેરે ગુણ.

૬. કાવ્યપ્રકાશને અનુસાર માધુર્ય, ઓજ, પ્રસાદ ત્રણ ગુણ.

૭. નીતિશાસ્ત્ર અનુસાર સંધિ, વિગ્રહ વગેરે છ ગુણ.

૮. વ્યાકરણ અને મીમાંસામાં શુક્લતા વગેરે ગુણ.

૯. યોગશાસ્ત્રને અનુસાર શાંતિ, દયા વગેરે ગુણ.

૧૦. વેદાંતદર્શનને અનુસાર જ્ઞાન, આનંદ વગેરે ગુણ.

૧૧. ધર્મજ્ઞને અનુસાર અકાર્પણ્ય, અસ્પૃહ્યતા વગેરે ગુણ.

૧૨. પુરાણશાસ્ત્રને અનુસાર દેશ, કાળ વગેરે ચૌદ ગુણ.

૧૩. વૈદ્યમતને અનુસાર ઉષ્ણાદિ આઠ વીર્યના ગુણ.

૧૪. ન્યાયશાસ્ત્રને અનુસાર રૂપાદિ ચોવીશ ગુણ.

૧૫. ગુણ શબ્દથી દોરી અર્થનો પણ બોધ થાય છે.

ફિઝિક્સ, ભૌતિકશાસ્ત્ર જે આ સમયે સૌથી વધારે વિકસિત વિજ્ઞાન છે તેણે તો ધીરે ધીરે ભાષાનો ઉપયોગ બંધ કરી દીધો અને ગણિતની ફોર્મ્યુલાના સૂત્રનો ઉપયોગ શરૂ કરી દીધો છે. કારણ કે, ગણિતની ફોર્મ્યુલા સૂત્ર એકઝેક્ટ હોય છે, ચોક્કસ હોય છે. માણસે પ્રયોગ કરેલા શબ્દોની એકઝેક્ટનેસ ચોક્કસાઈ સંદિગ્ધ છે એમાં ઘણા અર્થ હોઈ શકે છે અને દરેક ઉપયોગ કરનારાનો પોતાનો અર્થ

હોઈ શકે છે એટલા માટે આઈન્સ્ટાઈનના પુસ્તકને કેવળ એ જ માણસ સમજી શકે છે, જે બહુ હાયર મેથેમેટિક્સ - ઉચ્ચ ગણિત સમજી શક્યો હોય. આઈન્સ્ટાઈનના પુસ્તકને સમજવાને માટે ભાષાનું જ્ઞાન પર્યાપ્ત ન રહ્યું, ગણિતનું જ્ઞાન અનિવાર્ય બની ગયું. કારણ કે, ભાષા ગણિત બની રહી છે અને આઈન્સ્ટાઈન જેવા લોકોનો ખ્યાલ છે કે ભવિષ્યની જે વિજ્ઞાનની ભાષા હશે એ શબ્દને છોડીને સિંબોલ લઈ લેશે ગણિતના. કારણ કે એમાં બરાબર રીતે વાત કરી શકાય છે, નહીંતર કોઈપણ ગમે તે રીતે અર્થ કરી શકે છે.

૩૨. સંબંધી શબ્દોનો વિશેષ અર્થ :- સંબંધી શબ્દો પોતાના ભાવને આધારે વિશેષ અર્થનો બોધ કરાવે છે તે કારણથી જ સંબંધી શબ્દોની સાથે વાક્યમાં સ્વ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની આવશ્યતા રહેતી નથી. જેમ કે -

‘માતરિ વર્તિતવ્યમ્, પિતરિ વર્તિતવ્યમ્, ન ચોચ્યતે સ્વસ્યાં માતરિ, સ્વસ્મિન્ પિતરિ । સમ્બન્ધાચ્ચૈતદ્ ગમ્યતે, યા યસ્ય માતા યો યસ્ય પિતેતિ ।’ (મહાભાષ્ય : ૧/૨/૭૧) - માતાની સાથે આવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ, પિતાની સાથે આવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ વગેરે વાક્યોમાં સ્વ શબ્દનો પ્રયોગ નથી કર્યો છતાં પણ પોતાની માતા અને પોતાના પિતાનો બોધ થાય છે. વ્યવહારમાં પ્રસંગ અને સામર્થ્યના આધારે શબ્દના વિશિષ્ટ અર્થનો બોધ થાય છે.

૩૩. ગુણવાચક શબ્દથી અર્થનો અબોધ :- રૂપ-રસ-ગંધાદિક ગુણવાચક શબ્દથી અર્થનો બોધ થતો નથી. કારણ કે, તે અનિર્વચનીય અવ્યવહાર્ય અને સર્વથા સ્વાનુભવગમ્ય છે. જેમ કે - ‘ગુડો મધુરઃ’ (ગોળ ગળ્યો છે) કોઈ વ્યક્તિને પૂછવામાં આવે કે ગોળ કેવો છે ? અથવા ગોળમાં મધુરતા શું છે ? આનો જવાબ શબ્દ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી શકાતો નથી. કારણ કે, તે સ્વાનુભવગમ્ય છે તેથી તે શબ્દો દ્વારા અનિર્વાચ્ય છે.

૩૪. શબ્દમાં મુખ્ય અર્થનો અબોધ :- ક્યારેક શબ્દનો મુખ્ય અર્થ ગૌણ થઈ જાય છે અને ગૌણ અર્થ મુખ્ય થઈ જતાં હોય છે. અર્થાત્ શબ્દનો જે વાસ્તવિક અર્થ હોય છે તે લુપ્ત થઈ જાય છે અને જે ગૌણ અર્થ હોય તેનો બોધ થતો હોય છે. જેમ કે -

‘ગોષ્ઠ’ - ગોષ્ઠ શબ્દનો મુખ્ય અર્થ છે ‘ગાયોને રહેવાનું સ્થાન.’ પરંતુ અત્યારે સંસ્કૃતભાષામાં ગોષ્ઠ શબ્દનો અર્થ કેવળ ‘રહેવાનું સ્થાન’ એટલો જ રહ્યો છે. આમાં વિશેષ ગો શબ્દના અર્થનો બોધ થતો નથી. આ કારણથી જ ગાયોને રહેવાના સ્થાનને માટે ‘ગોગોષ્ઠ’ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે.

પુંગવ, વૃષભ, ઋષભ । - આ શબ્દો બળદના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. પરંતુ શ્રેષ્ઠતા અને ઉત્કૃષ્ટતાના ગુણને કારણે સમાસમાં આ શબ્દો કેવળ શ્રેષ્ઠ અર્થના વાચક રહ્યા છે. જેમ કે - ભરતર્ષભઃ (ભરતોમાં શ્રેષ્ઠ), નરપુંગવઃ (માણસોમાં શ્રેષ્ઠ)

વેદમાં કવિ શબ્દનો અર્થ કાંતદર્શી કર્યો છે ‘કર્વિર્મનીષી પરિભૂઃ સ્વયમ્ભૂઃ’ (યજુ. ૪૦-૮) પરંતુ આનો અર્થ સંસ્કૃતમાં છંદ અને પદના રચયિતા એટલો જ રહ્યો છે.

૩૫. એકશેષ સમાસથી શબ્દનો વિશેષ બોધ :- એકશેષ સમાસમાં એક જ શબ્દથી અધિક અર્થનો બોધ થાય છે. જેમ કે -

‘પિતરૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘માતા-પિતા.’

‘ભ્રાતરૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘ભાઈ-બહેન.’

‘શ્વશુરૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘સાસુ-સસરા.’

૩૬. સમાસથી શબ્દનો અર્થભેદ :- સમાસમાં પ્રયોજાયેલો શબ્દ પરાર્થનો બોધ કરતો હોવાથી તેમાં વાક્યની અપેક્ષાએ અર્થમાં અંતર પડી જાય છે. ‘પરાર્થાભિધાનં વૃત્તિઃ’ (મહાભાષ્ય : ૨/૧/૧) ભર્તૃહરિએ વાક્યપદીયમાં કહ્યું છે : ‘વૃત્તૌ વિશેષવૃત્તિત્વાદ્ ભેદે સામાન્યવાચિતા ।’ અર્થાત્ વાક્યમાં શબ્દ સામાન્ય અર્થનો બોધ કરાવે છે, પરંતુ સમાસ થવાથી તે જ શબ્દ વિશેષ અર્થનો બોધ કરે છે. જેમ કે, ‘નિષ્કૌશામ્બિઃ’ આ સમાસમાં ‘નિસ્’ શબ્દનો અર્થ નિષ્કાંત થાય છે, પરંતુ સમાસ રહિત સ્વતંત્ર ‘નિસ્’ શબ્દ પ્રયોગ થયો હોય ત્યારે તેમનો નિષ્કાંત અર્થ થતો નથી.

૩૭. સમાસભેદથી શબ્દનો અર્થભેદ :- ‘પ્રધીઃ, રામેશ્વરઃ, નિર્મક્ષિકમ્’ આ ઉદાહરણોમાં શબ્દનું ઉચ્ચારણ અથવા વર્ણ સમાન હોવા છતાં સમાસ બદલાતા અર્થમાં ઘણો મોટો ફેરફાર થાય છે. જેમ કે -

‘પ્રકૃષ્ટં ધ્યાયતિ ઇતિ પ્રધીઃ’ - આ રીતે ઉપપદસમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારું ધ્યાન કરવાવાળો.

‘પ્રકૃષ્ટા ધીઃ ઇતિ પ્રધીઃ’ - આ રીતે પ્રાદિતત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારી બુદ્ધિ.

‘પ્રકૃષ્ટા ધીઃ યસ્ય સઃ’ - આ રીતે પ્રાદિબહુવ્રીહિ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારી બુદ્ધિવાળો

‘રામસ્ય ઈશ્વરઃ ઇતિ રામેશ્વરઃ’ - આ રીતે ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - રામના ઈશ્વર અર્થાત્ શિવ.

‘રામઃ ઈશ્વરઃ યસ્ય સઃ ઇતિ રામેશ્વરઃ’ - આ રીતે બહુવ્રીહિ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - રામ છે ઈશ્વર જેના અર્થાત્ હિન્દુ.

‘મક્ષિકાણામ્ અભાવઃ ઇતિ નિર્મક્ષિકમ્’ - આ રીતે અવ્યવીભાવ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - માખીનો અભાવ.

‘મક્ષિકામ્ અતિક્રાન્તઃ ઇતિ નિર્મક્ષિકઃ’ - આ રીતે પ્રાદિતત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - માખીને ઉલ્લંઘી ગયેલો.

૩૮. નામપદ અને ક્રિયાપદના ભેદથી અર્થભેદ :- ‘નામાખ્યાતસરૂપા યે કાર્યાન્તરનિબન્ધનાઃ । શબ્દા વાક્યસ્ય તેષ્વર્થો ન રૂપાદધિગમ્યતે ।।’ - નામ અને તિડન્ત જેવા સમાન રૂપવાળા અને અન્ય વ્યાકરણકાર્ય માટે કારણ રૂપ બનતા જે શબ્દો છે તેમનો અર્થ વાક્યના સ્વરૂપ ઉપરથી સમજાતો નથી. જેમ કે -

‘અજાપયઃ પીયતામ્’ - બકરીનું દૂધ પી.

‘અજાપયઃ ત્વં રાજાનમ્’ - તે રાજાને વિજય અપાવ્યો.

‘અજાપયઃ’ આ રીતેના બંને શબ્દો અહીં સરખા રૂપવાળા દેખાય છે. એક જ શબ્દ એક સ્થાને નામપદ છે જ્યારે બીજે સ્થાને તે ક્રિયાપદ છે. જ્યાં નામપદ છે ત્યાં ‘અજાયાઃ પયઃ ઇતિ અજાપયઃ’ આ રીતે વિગ્રહ થઈને ષષ્ઠી તત્પુરુષસમાસ થતાં બકરીનું દૂધ એવો અર્થ થશે.

અને જ્યાં ક્રિયાપદ છે ત્યાં ‘જયન્તં પ્રૈરયઃ ઇતિ અજાપયઃ’ અહીં ‘જિ જયે’ ધાતુનું અનઘતન ભૂતકાળના બીજા પુરુષ એકવચનનું

કરવામાં આવ્યો છે અને નિષેધ પ્રધાનતા હોવાથી પ્રસજ્યપ્રતિષેધ છે.

‘द्वौ नजौ तु समाख्यातौ पर्युदास-प्रसज्यकौ ।

पर्युदासः सदृग्ग्राही प्रसज्यस्तु निषेधकृत् ॥

प्राधान्यं तु विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।

पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नञ् ।।

अप्राधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधे प्रधानता ।

प्रसज्यस्तु स विज्ञेयः क्रियया सह यत्र नञ् ॥'

પર્યુદાસ અને પ્રસજ્ય આ બે પ્રકારના નિષેધો પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં પર્યુદાસ પ્રતિષેધ સદૃશનું ગ્રહણ કરે છે અને પ્રસજ્ય પ્રતિષેધ નિષેધનું ગ્રહણ કરે છે. જેમાં વિધિની પ્રધાનતા હોય અને નિષેધની અપ્રધાનતા હોય અને પ્રાયઃ સમાસ થયેલો હોય તેને પર્યુદાસપ્રતિષેધ જાણવો. અને જ્યાં ક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવે અથવા જ્યાં વિધિની અપ્રધાનતા હોય અને નિષેધની પ્રધાનતા હોય તેને પ્રસજ્યપ્રતિષેધ જાણવો.

૪૪. નિષેધાત્મક અવ્યવીભાવસમાસથી શબ્દનો અર્થબોધ :- પ્રાયઃ જ્યાં પૂર્વપદની પ્રધાનતા હોય છે અને નિષેધને માટે જ્યાં ઉપસર્ગનો પ્રયોગ થયો હોય છે તે નિષેધ અવ્યવીભાવસમાસનો જાણવો. જેમ કે, ‘મક્ષિકાણામ્ અભાવઃ ઇતિ નિર્મક્ષિકમ્’ - માખીઓનો અભાવ, ‘વિઘ્નાનામ્ અભાવઃ ઇતિ અવિઘ્નમ્’ - વિઘ્નોનો અભાવ, ‘હિમસ્ય અત્યયઃ ઇતિ અતિહિમમ્’ - ઠંડીનું જતું રહેવું.

૪૫. નિષેધાત્મક બહુવ્રીહિસમાસથી શબ્દનો અર્થબોધ :-
પ્રાયઃ જ્યાં અન્ય પદાર્થ પ્રધાન હોય અને વિધમાન પદનો વચ્ચેથી લોપ થયો હોય તે નિષેધ બહુવ્રીહિસમાસનો જાણવો. જેમ કે, ‘અવિદ્યમાનં મિત્રં યસ્ય સ અમિત્રઃ’ - મિત્ર રહિત પુરુષ. પરંતુ જો ‘ન મિત્રમ્’ ઇતિ અમિત્રમ્’ આ રીતે વિગ્રહ કરીને નગ્નત્પુરુષસમાસ કરવામાં આવે તો ‘અમિત્રમ્’ શબ્દનો અર્થ થશે શત્રુ. ‘નિર્ગતા મક્ષિકા યસ્માત્ તત્ સ્થાનં નિર્મક્ષિકમ્’ આ રીતે વિગ્રહ કરીને બહુવ્રીહિસમાસ કરવામાં આવે તો ‘નિર્મક્ષિકમ્’ શબ્દનો અર્થ થશે - જ્યાંથી માખીઓ જતી રહી છે તેવું સ્થાન. અવ્યવીભાવસમાસ તથા બહુવ્રીહિસમાસમાં ‘નિર્મક્ષિકમ્’ શબ્દનું સ્વરૂપ સમાન છે, પરંતુ અર્થ તદ્દન જુદો છે. અવ્યવીભાવસમાસમાં નિષેધ પ્રધાન છે અને બહુવ્રીહિસમાસમાં અન્યપદ પ્રધાન છે અર્થાત્ ‘નિર્મક્ષિકમ્’ શબ્દ ‘સ્થાનમ્’ શબ્દનું વિશેષણ છે.

૪૬. વિરોધાત્મક શબ્દનો અર્થબોધ :- વિરોધાત્મક શબ્દનો પ્રયોગ કરીને પણ નિષેધ કરી શકાય છે. જેમ કે, ‘શ્વેતમ્’ (ધોળુ) શબ્દનો વિરોધાત્મક શબ્દ ‘કૃષ્ણમ્’ (કાળુ) શબ્દના પ્રયોગથી ‘શ્વેતમ્’ (ધોળુ) પદાર્થનો નિષેધ થાય છે. નિષેધાત્મકશબ્દ અને વિરોધાત્મકશબ્દથી નિષેધ થાય છે, પરંતુ બંનેનો અર્થ તદ્દન જુદો છે. નિષેધાત્મકશબ્દ ગુણ અને ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, પરંતુ વિરોધાત્મકશબ્દ પરસ્પર વિરોધભાવને જણાવે છે. જેમ કે, ‘ધનિકઃ’ (ધનવાન) ‘દીનઃ’ (ગરીબ), ‘શ્વેતમ્’ (ધોળો રંગ) ‘કૃષ્ણમ્’ (કાળો રંગ) અહીં ધનવાન શબ્દનો વિરોધાત્મક શબ્દ ગરીબ છે તેમજ ગરીબ શબ્દનો વિરોધાત્મક શબ્દ ધનવાન છે, ધોળાનો વિરોધાત્મક શબ્દ કાળો છે તેમજ કાળા શબ્દનો

વિરોધાત્મક શબ્દ ધોળો છે. ‘ન શ્વેતમ્ અશ્વેતમ્’ ધોળા રંગનો અભાવ. અહીં ‘અશ્વેતમ્’ નિષેધાત્મક શબ્દ ‘શ્વેતમ્’ (ધોળો રંગ)નો નિષેધ કરે છે અર્થાત્ ‘અશ્વેતમ્’ શબ્દથી ‘શ્વેતમ્’ ભિન્ન. વિશ્વના તમામ રંગનું ગ્રહણ થાય છે, પરંતુ વિરોધાત્મક ‘કૃષ્ણમ્’ શબ્દ માત્ર ‘શ્વેતમ્’ શબ્દનો જ નિષેધ કરતો નથી પણ વિશ્વના તમામ રંગનો નિષેધ કરે છે. તેથી ‘શ્વેતમ્’ અને ‘અશ્વેતમ્’ આ બે શબ્દો કહેવાથી વિશ્વના તમામ રંગોનું ગ્રહણ થાય છે, પરંતુ ‘શ્વેતમ્’ અને ‘કૃષ્ણમ્’ કહેવાથી ધોળા અને કાળા રંગને જ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ ‘કૃષ્ણમ્’ ભિન્ન ‘શ્વેતમ્’ અને ‘શ્વેતમ્’ ભિન્ન ‘કૃષ્ણમ્’ આ બંને રંગનું જ ગ્રહણ થાય છે.

૪૭. નિષેધના નિષેધથી મૂળશબ્દનો અર્થબોધ :- નિષેધનો ફરી નિષેધ કરવામાં આવે તો બંને નિષેધો મળીને ફરી મુખ્ય અર્થનો બોધ કરવા લાગે છે. જેમ કે, ‘વિઘ્નસ્ય અભાવઃ ઇતિ અવિઘ્નઃ’ વિઘ્નનો અભાવ અને ફરીવાર નિષેધનો નિષેધ કરવામાં આવે તો પાછો મૂળ અર્થનો બોધ થાય છે. જેમ કે, ‘અવિઘ્નસ્ય અભાવઃ ઇતિ અનવિઘ્નઃ’ વિઘ્નના અભાવનો અભાવ એટલે વિઘ્નનો બોધ થાય છે.

‘अभावश्चतुर्विधः । प्रागभावः

પ્રધ્વંસાભાવોઽત્યન્તાભાવોઽન્યોઽન્યાભાવશ્चेति ।’ (તર્કસંગ્રહ) અભાવ ચાર પ્રકારના છે (૧) પ્રાગભાવ (૨) પ્રધ્વંસાભાવ (૩) અત્યન્તાભાવ (૪) અન્યોન્યાભાવ.

૪૮. પ્રાગભાવથી શબ્દનો અર્થબોધ :- વસ્તુપદાર્થની ઉત્પત્તિ પૂર્વે રહેલા અભાવને પ્રાગભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, 'ઘટોત્પત્તેઃ પ્રાક્ ઘટો નાસ્તિ' ઘડાના નિર્માણ પહેલા ઘડાનો અભાવ છે.

૪૯. પ્રધ્વંસાભાવથી શબ્દનો અર્થબોધ :- વસ્તુપદાર્થ નષ્ટ થયા પછીના અભાવને પ્રધ્વંસાભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘ઘટસ્ય નાશાન્તરમપિ ઘટો નાસ્તિ’ ઘડો ફૂટી ગયા પછી ઘડાનો અભાવ.

૫૦. અત્યન્તાભાવથી શબ્દનો અર્થબોધ :- વસ્તુપદાર્થનો ત્રૈકાલિક અભાવને અત્યન્તાભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘વાયૌ રૂપાભાવઃ’ વાયુમાં રૂપનો અભાવ.

૫૧. અન્યોન્યાભાવથી શબ્દનો અર્થબોધ :- વસ્તુપદાર્થનો પરસ્પર અભાવને અન્યોન્યાભાવ કહેવામાં આવે છે. ‘ઘટે પટાભાવઃ, પટે ઘટાભાવઃ’ ઘડામાં વસ્ત્રનો અભાવ, વસ્ત્રમાં ઘડાનો અભાવ.

પર. લક્ષણાથી શબ્દનો વિશિષ્ટ અર્થબોધ :- ‘અન્વયસ્ય તાત્પર્યસ્ય ચાનુપપત્તિપ્રતિસન્ધાનં લક્ષણાપ્રવૃત્તૌ કારણમ્’ (મંજૂષા - લક્ષણાનિરૂપણ) જ્યારે વાક્યમાં શબ્દોનો અન્વય ન થતો હોય ત્યારે લક્ષણા કરવામાં આવે છે. તેથી લાક્ષણિક પ્રયોગના આધારે અન્ય શબ્દોને માટે અન્ય શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે. તેથી અન્ય શબ્દથી અન્ય અર્થનો બોધ થાય છે.

‘તાત્સ્થ્યાત્તથૈવ તાદ્ધર્મ્યાત્તસામીપ્યાત્તથૈવ ચ ।
તત્સાહચર્યાત્તાદર્થ્યાજ્ જ્ઞેયા વૈ લક્ષણા બુધેઃ ॥’ (મંજૂષા -
લક્ષણાનિરૂપણ) (૧) તાત્સ્થ્ય - તેના ઉપર સ્થિત હોવું. (૨)

તાદ્રમ્ય - તેના જેવું ધર્મવાળું હોવું. (૩) તત્સામીપ્ય - તેની સમીપમાં હોવું. (૪) તત્સાહચર્ય - તેની સાથે હોવું. (૫) તાદર્થ્ય - તેની માટે હોવું. આ પાંચ નિમિત્તોથી વિદ્વાનોએ લક્ષણા સમજવી જોઈએ.

‘ચતુર્ભિઃ પ્રકારૈસ્તસ્મિન્ સ હત્યેતદ્ ભવતિ, તાત્સ્થ્યાત્, તાદ્રમ્યાત્, તત્સામીપ્યાત્, તત્સાહચર્યાદિતિ ।’ (મહાભાષ્ય : ૪/૧/૪૮) પતંજલિ કહે છે કે, ચાર પ્રકારથી અન્ય શબ્દથી અન્ય શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે અર્થાત્ લાક્ષણિક અર્થનો બોધ થાય છે. તત્સ્થતા, તદ્રમતા, તત્સમીપતા અને તત્સાહચર્ય.

૧. તાત્સ્થ્યલક્ષણા :- જે વસ્તુ જેના પર આધાર-આધેયભાવ સંબંધથી રહે છે ત્યારે આધારના ગુણોના આધેયપદાર્થમાં આરોપ કરવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘મંચા હસન્તિ’ - બેન્ચીસો હસે છે. અહીં બેન્ચીસો પર બેઠેલા આધારરૂપી બાળકોનો હસવારૂપી ગુણધર્મ આધેયરૂપ બેન્ચીસોમાં આરોપ કરવામાં આવે છે. કારણ કે, બેન્ચીસો હસી શકતી નથી એટલે લક્ષણાથી આ વાક્યનો અર્થ થશે - ‘બેન્ચીસો પર બેઠેલા બાળકો હસે છે.’ ‘ગિરિર્દહ્યતે’ પર્વત સળગે છે. અહીં લક્ષણાથી અર્થ થશે - ‘પર્વત પર રહેલા વૃક્ષો સળગે છે.’ કારણ કે, તાત્વિક દૃષ્ટિએ પર્વત સળગે એવો પદાર્થ નથી તે કારણથી અહીં લક્ષણા કરવાથી જ વાક્યનો સાચો અર્થ થશે.

૨. તાદ્રમ્યલક્ષણા :- પશુ-પક્ષી અને જીવજંતુના વિવિધ ગુણોને જોઈને લક્ષણાને આધારે તેના જેવા ગુણથી યુક્ત મનુષ્યાદિને માટે પણ તે શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. જેમ કે, શૂરવીરતાની સાદૃશ્યતાથી ‘સિંહો માણવકઃ’ (બાળક સિંહ છે) મૂર્ખતાની સાદૃશ્યતાથી ‘ગૌર્વાહીકઃ’ (ભરવાડ બળદ છે) અલ્પજ્ઞતાની સાદૃશ્યતાથી ‘કૂપમંડૂકઃ, કૂપકચ્છપઃ ।’ અહીં બાળકમાં સિંહ જેવી શૂરવીરતા જોઈને બાળકને લક્ષણાથી સિંહ કહેવામાં આવે છે. ન્યાયશાસ્ત્રમાં આ લક્ષણાને જહત્સ્વાર્થા લક્ષણા કહે છે.

૩. તત્સામીપ્યલક્ષણા :- લાક્ષણિક શબ્દ પોતાના સમીપવાચી અર્થનો પણ બોધ કરે છે. જેમ કે, ‘ગંગાયાં ઘોષઃ’ (ગંગાના તટ ઉપર ઝૂંપડી) અહીં લાક્ષણિકરૂપથી અભિપ્રેત ગંગાશબ્દ છે તેનો અર્થ જલપ્રવાહ છે તે જલપ્રવાહની સાથે જે તટનો સામીપ્ય સંબંધ છે તે લક્ષણાર્થ છે. તેથી લક્ષણાવૃત્તિ દ્વારા ગંગાશબ્દ તટ અર્થનો બોધ કરાવે છે.

૪. તત્સાહચર્યલક્ષણા :- જે વ્યક્તિ જે વસ્તુપદાર્થને ધારણ કરે છે તે વસ્તુપદાર્થના નામથી પણ તે વ્યક્તિનો બોધ થાય છે અથવા તેના સાહચર્યથી અન્ય વ્યક્તિનો પણ બોધ થાય છે. સાહચર્યને કારણે શબ્દોનો અન્ય અર્થમાં પણ પ્રયોગ થાય છે. ‘છત્રિણો યાન્તિ’ (છત્રીવાળા જાય છે) આ ઉદાહરણમાં જેની પાસે છત્રી નથી તેને પણ છત્રીવાળાના સાહચર્યથી છત્રીવાળા કહેવાય છે. ‘ચષ્ટીઃ પ્રવેશય’ (લાકડી પ્રવેશ કરાવ) આ ઉદાહરણમાં લાકડીવાળાનો પણ કેવળ લાકડી કહેવાથી બોધ થયો. ચોર સાથે રહેવાવાળાને પણ ચોર કહેવાય છે ભલે તે ચોરી ન કરતો હોય. ન્યાયશાસ્ત્રમાં આ લક્ષણાને અજહત્સ્વાર્થા લક્ષણા કહે છે.

૫. તાદર્થ્યલક્ષણા :- જે વસ્તુપદાર્થ જે વ્યક્તિ માટે હોય ત્યારે

લક્ષણાવૃત્તિ દ્વારા તે વસ્તુપદાર્થથી તે વ્યક્તિનો બોધ થાય છે. જેમ કે, ‘સ્થૂણા ઇન્દ્રઃ’ અહીં સ્થૂણા શબ્દ યજ્ઞીય સ્તંભવિશેષ ઈન્દ્ર માટે હોવાથી સ્થૂણા શબ્દથી ઈન્દ્રનો બોધ થશે પણ સ્થૂણા શબ્દથી સ્તંભનો અર્થ બોધ થશે નહિ.

૬. જહત્જહલ્લક્ષણા :- વેદાંતીઓ વાક્યના એક અંશનો ત્યાગ અને એક અંશનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તેને ‘જહત્જહલ્લક્ષણા’ કહે છે. જેમ કે, ‘તત્ત્વમસિ’ તે તું છો. આ ઉપનિષદના વાક્યમાં ‘તત્’ પદ સર્વજ્ઞ વિશેષણથી યુક્ત ચૈતન્ય પરમાત્માનો બોધ કરે છે. અને ‘ત્વમ્’ પદ અલ્પજ્ઞ વિશેષણથી યુક્ત ચૈતન્ય જીવાત્માનો બોધ કરે છે. અહીં સર્વજ્ઞ અને અલ્પજ્ઞ આ બંને વિશેષણોમાં સમાનતા સંભવ નથી. પરંતુ પરમાત્મા અને જીવાત્મા આ બંનેના ચૈતન્યમાં સમાનતા સંભવ છે. તેથી સર્વજ્ઞ અને અલ્પજ્ઞ આ બંને વિશેષણ અંશનો ત્યાગ કરીને કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્ય અંશનો જ બોધ કરાવે છે. તેથી વાક્યનો અર્થ થશે ‘તે ચૈતન્ય તું છો’ આવી રીતે વિશેષણ અંશનો ત્યાગ અને વિશેષ્ય અંશનું ગ્રહણ કરવાથી જહત્જહલ્લક્ષણા થાય છે. (પરમલઘુમંજૂષા : લક્ષણા નિરૂપણ)

‘સોડયં દેવદત્તઃ ।’ ‘આ તે દેવદત્ત છે.’ અહીં ‘તત્’ પદથી પ્રતીત થવાવાળું પરોક્ષરૂપ ‘તે’ અંશને અને ‘ઇદમ્’ પદથી પ્રતીત થવાવાળું પ્રત્યક્ષરૂપ ‘આ’ અંશને પરસ્પર વિરોધપણું છે. અર્થાત્ પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષને પરસ્પર વિરોધપણું છે. તેથી ‘તત્’ અને ‘ઇદમ્’ આ બંને પદનો અન્વય દેવદત્તમાં થઈ શકશે નહિ. તેથી ‘તત્’ અને ‘ઇદમ્’ આ વિશેષણ અંશનો ત્યાગ કરીને કેવળ શુદ્ધ દેવદત્ત અંશનો જ બોધ જહત્જહલ્લક્ષણાથી થાય છે.

૫૩. શબ્દથી શબ્દ અને અર્થનો બોધ :- શબ્દ પ્રથમ પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કરે છે અને પછી અર્થનો બોધ કરે છે. પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં બે તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં એક જ્ઞાન અને બીજું જ્ઞેય. જેમ કે

‘આત્મરૂપં યથા જ્ઞાને જ્ઞેયરૂપં ચ ગૃહ્યતે । અર્થરૂપં તથા શબ્દે સ્વરૂપં ચ પ્રકાશતે ।।’ ઘડાના જ્ઞાનમાં એક જ્ઞેય ઘડા વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે અને બીજું જ્ઞાનનો અર્થાત્ ‘જ્ઞાતો ઘટઃ’ (મને ઘડાનું જ્ઞાન થઈ ગયું) તેમજ શબ્દથી શબ્દના સ્વરૂપનું અને અર્થનું ગ્રહણ થાય છે. ગાય કહેવાથી એક ‘ગાય’ વસ્તુનું ગ્રહણ થાય છે અને બીજું ‘ગાય’ શબ્દનું.

‘શક્તિગ્રહં વ્યાકરણોપમાનકોષાપ્તવાક્યાદ્ વ્યવહારતશ્ચ । વાક્યસ્ય શેષાદ્ વિવૃત્તેર્વદન્તિ સાન્નિધ્યતઃ સિદ્ધપદસ્ય વૃદ્ધાઃ ।।’ (મંજૂષા - નામાર્થનિરૂપણ)

શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન આઠ પ્રકારે થાય છે. (૧) વ્યાકરણથી (૨) ઉપમાનથી (૩) કોશથી (૪) આત્મવાક્યથી (૫) વ્યવહારથી (૬) વાક્યશેષથી = પ્રકરણથી (૭) વિવરણથી = વ્યાખ્યાથી (૮) જ્ઞાતપદના સાહચર્યથી.

૫૪. વ્યાકરણથી શબ્દનો અર્થબોધ :- ધાતુ, પ્રત્યય, નિપાત વગેરેના પૃથક્ પૃથક્ શું અર્થ છે તે વ્યાકરણથી જ જાણી શકાય છે. જેમ કે, ‘પાચકઃ’ અહીં ‘હુપચષ્ પાકે’ ધાતુ છે અને ‘અક’ પ્રત્યય કર્તા અર્થમાં થયો છે તેથી ‘પચ્’ ધાતુનો અર્થ પાક ક્રિયા અને ‘અક’

પ્રત્યયનો અર્થ થાય છે કર્તા. આમ પ્રકૃતિ અને પ્રત્યય બંને મળીને ‘પાચકઃ’ શબ્દનો અર્થ થયો ‘પાકકર્તા’ આમ ધાત્વર્થનિર્ણય, લકારાર્થનિર્ણય, સુબર્થનિર્ણય વગેરે જ્ઞાન વ્યાકરણ વગર શક્ય જ નથી.

‘કુમરીનવ ભૂપસ્ય’ આ વાક્યનો વ્યાકરણ વિના અર્થ કરવા જઈએ તો કોઈ અર્થબોધ થતો નથી, પરંતુ વ્યાકરણ દ્વારા સુબન્ત, તિડન્ત, સંધિ, પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયાદિનો વિભાગ કરીને અર્થ કરીએ તો વાક્યનો અર્થબોધ આ રીતે થશે.

‘કુમરીનવ ભૂપસ્ય’ આ વાક્યનો પદ વિભાગ આ રીતે થશે - ‘કુમ્, અરીન્, અવ, ભૂપ, સ્ય’

‘ભૂપ ! કુમ્ (પૃથિવીમ્) અવ (રક્ષ), અરીન્ (શત્રૂન્), સ્ય (નાશય)’ આ રીતે અન્વય કરતા વાક્યનો અર્થ થશે - ‘હે રાજા ! પૃથ્વીનું રક્ષણ કર, શત્રુનો નાશ કર.’

આ જ રીતે વ્યાકરણ અધ્યયન દ્વારા જ નિમ્ન લિખિત વાક્યનો અર્થ થઈ શકે અન્યથા નહીં.

‘મામવ દ્ય ચ શત્રૂન્ મે’ -

‘મામ્ અવ, મે શત્રૂન્ દ્ય’ - મારી રક્ષા કર અને મારા શત્રુઓનો નાશ કર.

‘અપ્યન્તરાયાણ્યાર્ય ? - અપિ (કિમ્) અન્તર્ આયાણિ (અન્તર્ આગચ્છાનિ) આર્ય (શ્રીમન્)’ શું હું અંદર આવી શકું છું શ્રીમાન્ ?

પપ. ઉપમાનથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જે શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન નથી તે અર્થનું જ્ઞાન સાદૃશ્યથી કરાવવામાં આવે છે. ગાય શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન છે, પરંતુ રોઝ (ગવય) શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન નથી ત્યારે ‘ગૌરિવ ગવયઃ’ (ગાય જેવું રોઝ હોય છે) આમાં ગાયની ઉપમા દ્વારા નીલગાય પશુનું જ્ઞાન થાય છે. યદ્યપિ ઉપમાન દ્વારા નિશ્ચિત અને તાત્વિક અર્થનું જ્ઞાન થતું નથી તથાપિ અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનો બોધ ઉપમાન દ્વારા સામાન્ય રૂપથી થાય જ છે.

પડ. કોશથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જે શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન નથી તે અર્થના જ્ઞાન માટે કોશ ગ્રંથોની વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે. કોશમાં શબ્દોનો અર્થ કહેલો હોય છે તે અર્થથી શબ્દનો અર્થ સમજાય છે. કોશ-ગ્રંથ શબ્દોના પર્યાયવાચી શબ્દ દઈને શબ્દોના અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે. જેમ કે - ‘સ્વર્ગેષુપશુવાગ્વજ્રદિગ્નેત્રઘૃણિભૂજલે ।’ (અમરકોશઃ કા.૩, શ્લોક-૨૫)

ગાય શબ્દના સ્વર્ગ, બાણ, પશુ, વચન, વજ્ર, દિશા, નેત્ર, કિરણ, પૃથ્વી, જળ વગેરે અર્થો થાય છે. કોશના વિષયમાં એક વાત જાણી રાખવી અત્યંત જરૂરી છે કે કોશ-ગ્રંથોમાં શબ્દોના અર્થોનો સંગ્રહમાત્ર કરવામાં આવ્યો છે. એક એક શબ્દના અનેક અર્થ કોશમાં આપવામાં આવ્યા છે તેમાંથી કયો અર્થ કઈ જગ્યાએ લેવો, તેનો નિર્ણય આત્મવાક્ય અથવા પ્રકરણાદિ દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે.

પઠ. આત્મવાક્યથી શબ્દનો અર્થબોધ :- ‘આપ્તો નામાનુભવેન વસ્તુતત્ત્વસ્ય કાત્સ્ન્યેન નિશ્ચયવાન્, રાગાદિવશાદપિ નાન્યથાવાદી યઃ સ ઇતિ ચરકે પત્તજ્જલિઃ ।’ (મંજૂષા - શક્તિનિરૂપણ) પોતાના અનુભવ દ્વારા વસ્તુપદાર્થને નિશ્ચિતરૂપથી જાણે છે અને રાગ-દ્વેષથી પણ

ક્યારેય અસત્ય ન બોલતા હોય તે આત્મ પુરુષ કહેવાય છે તેમ ચરકશાસ્ત્રમાં પતંજલિએ કહ્યું છે.

ન્યાયદર્શનમાં મહર્ષિ ગૌતમનું કથન છે કે, ‘આપ્તોપદેશસામર્થ્યાચ્છબ્દાર્થસમ્પ્રત્યયઃ’ (ન્યાયદર્શન : ૨/૧/૫૨) આત્મોપદેશના સામર્થ્યથી શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. વાત્સ્યાયન ઋષિએ આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતા કહ્યું છે કે, શબ્દના એવા અર્થો જેને આપણે પ્રત્યક્ષતઃ નથી જોઈ શકતા. જેમ કે, સ્વર્ગ, અપ્સરા, દેવતા વગેરે આ જ્ઞાન કેવળ શબ્દ સત્તાથી થતું નથી. પરંતુ આત્મપુરુષોના વચનથી થાય છે.

વેદ કહે છે કે, ભગવાન સર્વત્ર વ્યાપેલા છે. આપણને નથી દેખાતા. યા તો વેદ સાવ જુઠા હોવા જોઈએ, યા તો એમ બને કે આપણને હજુ વેદોની કક્ષાએ પહોંચવાનું બાકી હોય. આ બે શક્યતાઓમાંથી બીજી વધારે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. કારણ કે, આપણી યાંચ ન બૂડે તેવી આવી વાતો બીજા ઘણાં આત્મપુરુષો, જ્ઞાનીઓ, કર્મયોગીઓ, સંન્યાસીઓ, યોગીઓ અને ભક્તો દ્વારા સદીઓથી થતી આવી છે. કંઈ નહિ તો નમ્રતા ખાતર પણ આપણને આત્મપુરુષોની વાત ગળે ન ઉતરે ત્યાં સુધી એ વાતોને સમજવા મથવું જોઈએ. સૂરજ અંગે ધ્રુવડ જે દૃષ્ટિ બિંદુ અપનાવે તે આપણે અજમાવીએ તેમાં વિવેક નથી. આઈન્સ્ટાઈન જેવા મહાન વિજ્ઞાનીએ પણ આવો વિવેક બતાવીને વિજ્ઞાનની મર્યાદા સ્વીકારી છે.

પુરુષને કંઈક ગમી જાય છે તેનું રૂપ એ આંખ દ્વારા પામે છે અને એ શરીર એને આકર્ષક જણાય છે. એ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે, ઈન્દ્રિયગમ્ય છે અને જોનારની આંખ પણ રોકડી છે. અહીં સુધી સમજાય છે પણ પછી બે વચ્ચે કશુંક અકથ્ય એવું આકર્ષણ જાગે છે. બંને એકબીજાથી દૂર હોય તોય એકબીજાને ઝંખે છે, ગમે તેવો રોકડપ્રેમી, દ્રવ્યવાદી, સાબિતીઘેલો, વિજ્ઞાનવિદ પણ કબૂલ કરશે કે જેનું અસ્તિત્વ ‘એકને એક બે’ની માફક પ્રયોગશાળામાં સિદ્ધ કરી શકાય એમ નથી એ ઝંખના છે તો ખરી જ. ટૂંકમાં ઈન્દ્રિયોની પકડમાં ન આવ્યું એવું કંઈક મનના પ્રદેશમાં હોઈ શકે એ વાત સ્વીકારવી પડે. પ્રશ્ન થાય કે મનની પકડમાં ન આવે એવું કોઈ તત્ત્વ ખરું ? જે ઈન્દ્રિયાતીત હોય તે મનોગમ્ય હોઈ શકે, પરંતુ જે મનાતીત હોય તેનો પત્તો શી રીતે મળે ? એથીય આગળ જે બુદ્ધિગમ્ય ન હોય તેને શી રીતે ખોળવું ? વિજ્ઞાન ખૂબ આગળ વધ્યું. એણે ઈન્દ્રિયગમ્ય, મનોગમ્ય અને બુદ્ધિગમ્ય હોય એવી બધી બાબતોમાં ઘણી મોટી ફાળ ભરી પણ બુદ્ધિથી પર એવા કશાકની વાત આવે છે અને વિજ્ઞાન હાથ ધોઈ નાખે છે. જ્યાં વિજ્ઞાનના હાથ હેઠા પડે ત્યાંથી જ અધ્યાત્મની શરૂઆત થાય છે.

બુદ્ધગ્રહનું એક વર્ષ પૃથ્વીના ૮૮ દિવસ જેટલું લાંબુ છે જેને પૃથ્વી પર એક વર્ષ કહે તેનો અર્થ અન્ય ગ્રહો અને તારાઓ પર શું થાશે ? આપણે કહીએ કે એક હજાર વર્ષ પહેલા ફલાણા રાજા થઈ ગયા. આ વાત માત્ર પૃથ્વી પૂરતી સાચી છે. એક હજાર પ્રકાશવર્ષ દૂરના ગ્રહ પરથી જો દૂરબીન દ્વારા પૃથ્વીનો ખેલ જોવા મળે તો એ રાજા જીવતો જોવા મળે. કારણ કે, પૃથ્વી પરના પ્રકાશને એ ગ્રહ પર

માનીને અનુવાદ કરીએ તો તેનું અનુવાદ આ રીતે થશે. યુધિષ્ઠિરની જે પુત્રી છે જેના નકુલની સાથે લગ્ન થયા છે, જે ભીમસેનની માતા છે તે દેવી વરદાનદેવાવાળી છે.

સાચો અર્થ :- આ શ્લોકના શબ્દનો જો યૌગિક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો શ્લોકનો અનુવાદ આ રીતે થશે. જે હિમાલયની પુત્રી છે તે શંકરની પત્ની છે અને જે કાર્તિકેયની માતા છે તે પાર્વતી વરદાયિની દેવી છે.

ક્યારેક શબ્દ પોતાનો મુખ્ય અને સ્વાભાવિક અર્થને છોડીને અન્ય અર્થનો બોધ કરવા લાગે છે. મહાભાષ્યકાર પતંજલિ આનું વિવેચન કરતા કહે છે : ‘યુક્તં પુનર્યત્ નિયતવિષયા નામ શબ્દાઃ સ્યુઃ । બાઢં યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ તદ્વિષયદર્શનાત્ ।’ (મહાભાષ્ય : ૨/૨/૨૮) શું એ યોગ્ય છે કે શબ્દનો કોઈ રૂઢ અર્થમાં પ્રયોગ હોય. હા, એ યોગ્ય છે. લૌકિક વ્યવહારમાં પણ એવું જોવામાં આવે છે.

‘ઉપક્રમોપસંહારભ્યાસાપૂર્વતાફલમ્ । અર્થવાદોપપત્તી ચ લિઙ્ગં તાત્પર્યનિર્ણયે ॥’ (વેદાંતસાર : ૧૦૨) કોઈપણ શાસ્ત્રના તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવા માટે છ કારણો અપેક્ષિત છે. (૧) ઉપક્રમ અને ઉપસંહારમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે. (૨) અભ્યાસ (૩) અપૂર્વતા (૪) ફળ (૫) અર્થવાદ (૬) ઉપપત્તિ.

૬૫. લક્ષણથી લક્ષ્યનો બોધ :- ‘અવ્યાપ્ત્યતિવ્યાપ્ત્યસંભવ-રૂપદોષત્રયશૂન્યત્વે સતિ અસાધારણધર્મવત્ત્વં લક્ષણસ્ય લક્ષણમ્ ।’ જે લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ - આ ત્રણ દોષોમાંથી એક પણ દોષ ન હોય અને લક્ષિત વસ્તુનો અસાધારણ ધર્મ હોય તેને લક્ષણ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ લક્ષ્યના પૂર્ણ ભાગમાં વિદ્યમાન રહેતા થકા લક્ષ્યથી ભિન્ન સ્થળોમાં અવિદ્યમાન લક્ષણ જ અસાધારણ ધર્મ હોઈ શકે છે અને તે જ તેનું વાસ્તવિક લક્ષણ છે. એક પદાર્થ બીજા પદાર્થથી ભિન્ન છે આ પ્રકારનું ભેદ જ્ઞાન લક્ષણનું ફળ છે.

અવ્યાપ્તિદોષ : ‘લક્ષ્યૈકદેશાવૃત્તિત્વમવ્યાપ્તિઃ ।’ લક્ષ્યના પૂર્ણ ભાગમાં જે લક્ષણ ઘટિત થતું ન હોય તેને અવ્યાપ્તિદોષ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, જે ગાયને ન જાણતો હોય તે પૂછે કે, ગાય કોને કહેવાય? ત્યારે ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘રક્તત્વં ગોર્લક્ષણમ્ ।’ લાલ રંગની જે હોય તેને ગાય કહેવાય. આ લક્ષણ ગાયનું યોગ્ય નથી. કારણ કે, આ લક્ષણ માત્ર લાલ રંગની ગાય હોય તેમાં જ ઘટિત થઈ શકે છે. પરંતુ કાળી, ધોળી અને ચિતકબરી વગેરે ગાયોમાં ઘટિત થતું નથી. અર્થાત્ આ લક્ષણ સમસ્ત ગાયોમાં ઘટિત ન થતાં ગાયજાતિના એક ભાગમાં ઘટિત થાય છે. અતઃ આ લક્ષણ અવ્યાપ્તિદોષથી યુક્ત છે. માટે ‘રક્તત્વં ગોર્લક્ષણમ્ ।’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

અતિવ્યાપ્તિદોષ : ‘અતિવ્યાપ્તિદોષઃ - લક્ષ્યવૃત્તિત્વે સતિ અલક્ષ્યવૃત્તિત્વમતિવ્યાપ્તિઃ ।’ જે લક્ષણ લક્ષ્યના સંપૂર્ણ ભાગમાં ઘટિત થતા થકા જે લક્ષ્ય નથી તેમાં પણ જે ઘટિત થાય તેને અતિવ્યાપ્તિદોષ કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ જે લક્ષણ લક્ષ્યમાં પણ રહે અને જે લક્ષ્ય નથી તેમાં પણ રહે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘શૃદ્ધિગત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ શીંગડાવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય. પરંતુ

આ લક્ષણ ગાયનું યોગ્ય નથી. કારણ કે, શીંગડા તો ગાયમાં હોય છે તેમજ ગાયથી ભિન્ન ભેંસ, બકરી વગેરે પશુઓમાં પણ હોય છે અર્થાત્ આ લક્ષણ સમસ્ત ગાયોમાં ઘટિત થતા થકા ગાયથી ભિન્ન શીંગડાવાળા પ્રાણીઓમાં પણ ઘટિત થાય છે તેથી આ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિદોષથી યુક્ત છે. માટે ‘શૃદ્ધિગત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

અસંભવદોષ : ‘અસંભવદોષઃ - લક્ષ્યમાત્રાવૃત્તિત્વમ્ ।’ લક્ષ્યના એક પણ ભાગમાં લક્ષણ સંભવિત થતું ન હોય તેને અસંભવદોષ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘એકશફવત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ એક ખરીવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય. પરંતુ આ લક્ષણ ગાય માટે યોગ્ય નથી. કારણ કે, એક ખરી તો ઘોડાઓમાં અને ગર્દભમાં જ સંભવિત છે, પરંતુ ગાયજાતિઓમાં નહિ તેથી આ લક્ષણ અસંભવદોષથી યુક્ત છે. માટે ‘એકશફવત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ આ ત્રણ દોષથી રહિત અસાધારણ ધર્મવાળું લક્ષણ જ વાસ્તવિક લક્ષણ હોય છે અને તે જ તે લક્ષ્યનો અસાધારણ ધર્મ પણ હોય છે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘સાસ્નાદિમત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ ગળે ગોદડીવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય છે. ગળે ગોદડી માત્ર ગાયોને જ હોય છે અન્યત્ર કોઈને પણ નહિ. અતઃ ‘સાસ્નાદિમત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ્’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય છે. તેવી રીતે ‘ગન્ધવત્ત્વં પૃથિવ્યાઃ લક્ષણમ્’ ગંધ જેમાં હોય તેને પૃથ્વી કહેવાય છે. ગંધ માત્ર પૃથ્વીમાં જ હોય છે અન્યત્ર ક્યાંય પણ નહિ. અતઃ ગંધ યુક્ત હોવું એ પૃથ્વીનો અસાધારણ ધર્મ છે અને અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ આ ત્રણ દોષથી રહિત છે. તેથી ‘ગન્ધવત્ત્વં પૃથિવ્યાઃ લક્ષણમ્’ આ પૃથ્વીનું લક્ષણ માની શકાય છે. પરંતુ સર્વત્ર લક્ષ્યનું લક્ષણ કરી શકાય નહિ.

વેદનું પ્રામાણ્યમ્ : વેદધર્માવલંબિઓ વેદને પ્રમાણ-સત્ય જ્ઞાનના સાધન તરીકે માને છે. વેદમાં ચારેય વેદો, બ્રાહ્મણો, આરણ્યકો તથા ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે અને તેમને શ્રુતિ કહેવામાં આવે છે. સનાતન સ્મૃતિઓ, ઈતિહાસો તથા પુરાણોને પણ પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે. પરંતુ જ્યાં આ સર્વેનો પરસ્પર વિરોધ હોય ત્યાં ઈતિહાસ, પુરાણ કરતા સ્મૃતિઓનું પ્રામાણ્ય ચઢતું અને સ્મૃતિઓથી શ્રુતિઓનું ચઢતું એવો નિયમ માને છે. શ્રુતિશાસ્ત્ર અથવા સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રના પ્રમાણને મૂકીને કેવળ ‘બાપા વાક્યં પ્રમાણમ્’નો સિદ્ધાંત જ સ્વીકારવો તે બુદ્ધિની નિર્બળતા સૂચવે છે. તથા ‘બાપા વાક્યં પ્રમાણમ્’ જ સાંપ્રદાયિક ધર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કરતા અટકાવે છે. અમુક માન્યતામાં બંધાઈ જવા કરતા શાસ્ત્રના તત્ત્વજ્ઞાનથી માહિત થઈ બુદ્ધિને કસી આગળ વિચાર કરવો જોઈએ, જેથી આપણી કૂપમંડૂકતા ટળે. શાસ્ત્રો એ ઘણા સમયના અનેક આત્મપુરુષોના અનુભવ ઉપર રચાયેલા છે અને એ અનુભવનો આપણે લાભ લેવો ન જોઈએ ? આટલા પ્રાચીન સમયમાં બીજી કોઈ પ્રજામાં આટલું ઊંચું તત્ત્વજ્ઞાન મળી આવતું નથી. હવે આવો પિતાના અમૂલ્ય રત્નો ભરેલો ખજાનાનો વારસો ક્યો પુત્ર જતો કરે !

નથી. પ્રથમ જળ જ્ઞાનમાં સંશય થાય છે એનું કારણ દૂરથી જોવું એ અથવા દૃષ્ટિમાં એ પ્રકારનો દોષ છે. દૃષ્ટિમાં દોષ ન હોય અને દૂરથી જોવાનું ન હોય તો જળનું પ્રથમ જ્ઞાન જ વ્યાવહારિક-લૌકિક સત્ય જ્ઞાન હોય શકે છે. અને પ્રામાણ્ય સ્વતઃ ગ્રાહ્ય છે પરતઃ ગ્રાહ્ય નથી.

ઉપર કહેલા છ પ્રમાણોમાં મુખ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. અનુમાન, ઉપમાન, લૌકિક શબ્દ, અર્થાપત્તિ અને અનુપલબ્ધિ એ બધા પ્રમાણોની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના પ્રમાત્વપર અવલંબેલી છે. જો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય નહિ તો બીજા પ્રમાણોનું પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય નહિ. જેમ કે, પર્વત વહ્નિવાળો છે. કારણ કે તેના પર ધુમાડો છે. હવે ધુમાડાનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જો પ્રમાણવાળું હોય તો પર્વત વહ્નિવાળો છે એવું અનુમાન સાચું થાય. પણ ધુમ્મસને ધુમાડો માન્યો હોય તો ધુમાડા જેવા દેખાતા ધુમ્મસવાળો પર્વત હોવાથી પર્વત પર વહ્નિ સિદ્ધ થતો નથી. હેતુનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણવાળું હોવું જોઈએ અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણવાળું છે એમ પ્રથમ સિદ્ધ થાય તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પર અવલંબેલા બીજા પ્રમાણોમાં પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જો સ્વતઃ પ્રમાણ હોય તો ભ્રમ થાય નહિ એમ **જેયાયિકો** કહે છે અને તેને માટે તેઓ પરતઃ પ્રમાણ માને છે. પરતઃ પ્રમાણ માનવામાં આગળ કહ્યું તેમ અનવસ્થા, આત્માશ્રય, અન્યોન્યાશ્રય, ચક્રિકા વગેરે દોષો આવે છે.

વેદધર્માનુયાયીઓ વેદ, બ્રાહ્મણ, આરણ્યક, ઉપનિષદ્ વગેરે જેનો શ્રુતિ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે તેને સર્વાંશે પ્રમાણ રૂપ માને છે. વેદના પ્રમાણનું ખંડન કરવા બૌદ્ધ તથા જૈનધર્મો જ્યારે પૂર જોશમાં હતા ત્યારે **પ્રયત્નો** થયા હતા.

મનુષ્યોને ભ્રમ થાય છે કે નહિ ?

મનુષ્યોને ભ્રમ થાય છે.

વેદકર્તા ઋષિઓ મનુષ્ય હતા કે નહિ ?

મનુષ્યો હતા.

ઋષિઓ મનુષ્યો હોવાથી ભ્રમપાત્ર છે માટે તેમના રચેલા વેદો ભ્રમમૂલક-ભ્રમરૂપ છે માટે પ્રમાણ નથી. આવા વેદધર્મ વિરોધીઓએ **કુતર્કો** કર્યા હતા. જાણે આ કુતર્ક તેમના ધર્મના આચાર્યોના રચેલા ગ્રંથોને લાગું ન પડતા હોય ! ઉપરના જેવો પણ **વિરુદ્ધ સિદ્ધાંત** ફલિત કરતો તર્ક કરી શકાય. ‘મનુષ્યોને સત્ય જ્ઞાન થાય છે. વેદકર્તા ઋષિઓ મનુષ્ય હતા. માટે ઋષિના રચેલા વેદો સત્ય જ્ઞાનવાળા છે.’

વેદધર્માનુયાયીઓ વેદને **ઈશ્વર પ્રણીત** માને છે એટલે તેમાં ભ્રમનો સંભવ નથી. પરમાત્મા અને ઈશ્વર **અચિંત્ય પદાર્થો** છે તેને તર્ક સિદ્ધ કરી શકતો નથી. ‘તર્કપ્રતિષ્ઠાનાત્’ (૨-૧-૧૧) એ બ્રહ્મસૂત્રમાં તર્કને અપ્રતિષ્ઠિત ગણ્યો છે.

વૈદિક ધર્મ એ માણસે નિર્માણ કરેલો ધર્મ નથી. કોઈ એક વ્યક્તિ આપણા ધર્મની સંસ્થાપક નથી. એ જ તેની **વિશિષ્ટતા** છે. આવું બીજા ધર્મોની બાબતમાં નથી. ઈસ્લામ ધર્મ મહમદ પયગંબરે, ખ્રિસ્તી ધર્મ ઈસુએ, બૌદ્ધ ધર્મ ભગવાન બુદ્ધે સ્થાપેલો છે. તેથી દરેક ધર્મ ઉપર તેના **સંસ્થાપકની અસર** પડી છે.

બુદ્ધનો ધર્મ અહીં (ભારતમાં) એક હજાર વર્ષ સુધી ટક્યો હતો.

એ વિચારનો જબરદસ્ત પ્રચાર થયો હતો એટલું જ નહિ રાજ્યસત્તાએ અઢળક સંપત્તિ ખર્ચી બૌદ્ધ ધર્મને રાજધર્મ અને પ્રજાધર્મ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોવા છતાં પણ બૌદ્ધધર્મને અહીંથી ભાગવું કેમ પડ્યું ?

મુસલમાનોએ ભારતમાં પાંચસો વર્ષ સર્વોચ્ચ સત્તા અને સમૃદ્ધિના સિંહાસન પર બેસી એકહથ્થુ રાજસત્તા ચલાવ્યા છતાં પણ ભારતમાં વૈદિક ધર્મ અને હિન્દુ સમાજ ટક્યો છે. મધ્યયુગમાં સ્પેનમાં મુસલમાનો સત્તા ઉપર આવતા જ આખું સ્પેન મુસલમાન થઈ ગયેલું જોવા મળે છે. ત્યારબાદ ફર્ડિનાન્ડ અને ઈસાબેલા જેવા યુસ્ત ખ્રિસ્તીઓ આવતા ત્યાંની પ્રજા પણ ખ્રિસ્તી થઈ હતી. ત્યારબાદ ફરી મુસલમાનો સત્તા પર આવતા તે પ્રજા પાછી મુસલમાન થઈ. જ્યારે ભારતમાં જુદાં જુદાં ધર્મના રાજાઓ હોવા છતાં પણ **વૈદિક ધર્મ** ટકી રહ્યો. ખ્રિસ્તી ધર્મના વંટોળિયાએ આખા યુરોપને ખ્રિસ્તી કરી નાખ્યું, પરંતુ તે જ ખ્રિસ્તી ધર્માનુયાયીઓએ ભારતના સિંહાસન પર બસો વર્ષ રાજ્ય કર્યા છતાં વૈદિકધર્મને કંઈ જ અસર કરી શક્યા નથી. જે બૌદ્ધધર્મે ચીન, જાપાનને આંજી પોતાના કરી લીધા. તેને અહીંથી કેમ ભાગવું પડ્યું ? વાસ્તવમાં તેના ઉદ્ગાતા બુદ્ધનો જન્મ અહીં ભારતમાં જ થયો હતો. આ બુદ્ધ ધર્મને તો રાજ્યાશ્રમ મળ્યો હતો. રાજ્યસંપત્તિ તે ધર્મના પ્રચારમાં ખર્ચાઈ હતી. અશોક અને હર્ષ જેવા સમ્રાટોએ તેને રાજધર્મ બનાવ્યો હતો. તેના વર્તન વ્યવહારમાં છૂટછાટ હતી. આમ છતાં તેને અહીંથી શા માટે ભાગવું પડ્યું ? અહીં બૌદ્ધધર્મ ખૂબજ પ્રચલિત હતો, છતાં પણ વૈદિક સમાજ અને વૈદિક સંસ્કૃતિ કેમ અણનમ રહ્યા ? વૈદિક ધર્મમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ જેવું બાહ્ય કર્મકાંડ; જેવું કે ચર્યમાં જવું, સંઘ પ્રાર્થના કરવી વગેરે ન હોવા છતાં પણ તે કેમ ટકી રહ્યો ? વળી, અહીં એવું પણ જોવા મળે છે કે એક જ ઘરમાં પિતા શિવભક્ત હોય અને પુત્ર વિષ્ણુભક્ત હોય માતા દેવી ઉપાસક હોય અને દીકરી રામની ભક્તિ કરતી હોય. એક જ થાળીમાં સાથે જમવા બેસતા નથી. ધર્મના આચાર-વિચારમાં બધા પાસે સમાન સાધન હોવું જ જોઈએ એવો પણ આગ્રહ નથી, છતાં વૈદિક ધર્મમાં એવું તે શું હશે કે તેણે સમાજને પકડી રાખ્યો છે ?

એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે વિરાટ ગ્રીક સેનાની આગેકૂચના નિનાદથી ધરણી ધ્રુજી ઊઠતી. ગ્રીકોની એ પ્રાચીન ભૂમિનું આજે પૃથ્વીના પટ પરથી નામોનિશાન ભૂંસાઈ ચૂક્યું છે. આજે કહેવાતી એની કથાઓની એક વાત રહેવા પામી નથી. એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે રોમન ગરુડે જગતમાં જે કાંઈ લેવા જેવું હતું તેના પર તરાપ મારી હતી. જ્યાં જુઓ ત્યાં રોમન સત્તા દૃષ્ટિગોચર થાતી. કહો કે માનવતાને માથે ઠોકી બેસાડવામાં આવતી. રોમનના નામ શ્રવણે ધરા ધ્રુજી ઊઠતી હતી, પરંતુ આજે એ કેપીટોલાઈન ટેકરી ભંગારનો ઢગલો છે. જ્યાં સીઝરો રાજ્ય કરતા હતા ત્યાં આજે કરોળિયા બાજી ગયા છે. એવા જ મુલકમશહૂર બીજા ઘણા બધા રાષ્ટ્રો ઊગ્યા અને આથમ્યા. વિરાટ સત્તાધીશ બની દુષ્ટ રાષ્ટ્રીય જીવન જીવી વૈભવ-વિલાસના થોડા કલાકો તેણે માણી લીધા. પછી સિંધુ સપાટીએ તરતા બુદ્ધ બુદ્ધાની

છ અંધજનોએ હાથીના જુદાં જુદાં અંગોનો સ્પર્શ કર્યા પછી હાથીનું વર્ણન પોતપોતાની રીતે કર્યું તે વાર્તા ખૂબ જાણીતી છે. વીસમી સદીમાં એવો જ કિસ્સો નિરોગી આંખ ધરાવતા દેખતા આચાર્ય બાબતમાં બન્યો તે ઝાઝો જાણીતો નથી. અદ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત, દ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત. પરંતુ અખિલ પરબ્રહ્મને નિહાળવામાં બહુ ઓછાને સફળતા મળી.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા પર કોઈ ટીકા સંપૂર્ણ નથી અને હોઈ પણ ન શકે. જ્યાં સુધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેવી વ્યક્તિ ટીકા ન કરે ત્યાં સુધી ભગવદ્ ગીતા પર કોઈ ટીકા સંપૂર્ણ નથી. બધા પાસાઓ છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અનંત પાસાઓ છે એમાંથી જેને જે ગમે તે પસંદ કરી લે છે. શ્રીશંકરાચાર્ય એ જ ગીતામાં સંન્યાસ સિદ્ધ કરી દે છે, અકર્મ સિદ્ધ કરી દે છે અને એ જ ગીતામાં તિલક કર્મ સિદ્ધ કરી દે છે. ઘણી વ્યાખ્યાઓ છે શ્રીકૃષ્ણ પર, અંદાજે પચાસ નહિ હજાર અને રોજ વધતી જાય છે. પરંતુ કોઈ ટીકા ગીતાને ન્યાય નથી આપી શકતી.

શ્રીકૃષ્ણનું જે જીવનદર્શન છે તે એક સંઘટિત એકતા (ઓર્ગેનિક યુનિટી) છે. તેમાં હજાર પાસાઓ પર ટીકાઓ થઈ છે. તેના પર શ્રીરામાનુજાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીશંકરાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીનિંબાર્કાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીવલ્લભાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, તિલક કંઈ જુદું કહે છે. ગાંધીજી કંઈ જુદું કહે છે, વિનોબા કંઈ જુદું કહે છે, અરવિંદ કંઈ જુદું કહે છે. આ હજારો કંઈ કંઈ કહેનારા લોકોને જો આપણે બધાને એકઠા કરીને રાખી લઈએ તોપણ એ ‘ઓર્ગેનિક યુનિટી’ સંભવતું નથી.

શ્રીશંકરાચાર્યનો કેવલાદ્વૈત, શ્રીરામાનુજાચાર્યનો વિશિષ્ટાદ્વૈત અને શ્રીવલ્લભાચાર્યનો શુદ્ધાદ્વૈત - આ ત્રણ મહાન સંપ્રદાયો વેદાંતના છે. આ આચાર્યોએ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઘણા ઊંડા અવગહનો કર્યા છે. શંકરાચાર્યે જ્ઞાનને મહત્ત્વ આપ્યું અને એમનું વેદાંત આચારમાં નહિ મુકાવાથી અનધિકારીઓમાં પોપટિયા જ્ઞાન સ્વરૂપે પ્રસરી શુષ્ક ગણાયું. ઐહિક સુખની ઉપેક્ષા કરતો સંસારના મિથ્યાત્વનો સિદ્ધાંત વૈભવી પુરુષોથી ઝીલી શકાયો નહિ. અને નૈષ્કર્મ્ય યોગ સાધી શકાયો નહિ. બીજા બે આચાર્યોએ ભક્તિ પર ભાર મૂક્યો. પ્રભુને ધરાવેલી વૈભવી સામગ્રી પ્રભુમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે સ્વાભાવિક રીતે વૈભવમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરનારી બની. મનુષ્યની નિર્બળતાઓને લીધે અનિષ્ટ પરિણામ ઉત્પન્ન થયા તેને માટે મૂળ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક આચાર્યો જવાબદાર નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા બાબતમાં જુદાં જુદાં અનુભવો થાય તો પણ શબ્દ પ્રયોગની બાબતમાં એક જ પ્રકારના શબ્દોની યોજના થઈ શકે છે. જેમ કે, અહિંસા શબ્દની પાછળ રહેલી ભાવના એ શબ્દ વાપરનારા વ્યક્તિઓમાંથી ભાગ્યે બે વ્યક્તિની સરખી હોય એમ બને. એવું ઘણા શબ્દો વિષે છે. લેખક-વિવેચક માને છે કે, અમુક વિષયમાં એટલો સ્પષ્ટ કર્યો છે કે એમાં હવે સમજણ ફેર થવાનો સંભવ જ નથી. પણ એના જ અંગત શિષ્યોમાં પાછળથી એટલા મતભેદ દેખાય આવે છે કે એ લેખકનો મૂળ અર્થ શો હશે એ સમજી જ ન શકાય. જ્યાં એકના વિચારોનો બીજાએ સંગ્રહ કર્યો

હોય ત્યાં આવી સમજણ ફેર થવાનો સંભવ એથીયે વિશેષ છે. એટલે આચાર્યોના વચનોની પાછળ રહેલો **લક્ષ્યાર્થ** એમણે એક રીતે ધાર્યો હોય અને શિષ્યો જુદી રીતે પણ સમજતા હોય.

અનુભવની કદાપિ શબ્દો દ્વારા બરાબર વ્યાખ્યા કરી શકાય નહિ. વ્યાખ્યા કરવા બેસીએ તો પરિચિત લાગણી પણ અપરિચિત જેવી થઈ જાય. છતાં આચાર્યો જરૂર કાંઈક પોતાના અનુભવને સમજાવવા માટે લખે છે. આ રીતે અદ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત, દ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત વગેરે સર્વે વાદો લખનારાની ભૂમિકાનું અને અનુભવનું કાંઈક દર્શન કરાવે છે. કેવળ વાદી તો એ ભૂમિકા અને અનુભવને ઓળખી જ ન શકે. પણ કદાચ - કિંચિત્ અનુભવી એ ભૂમિકાને ઓળખે છતાં એકના ઉપર જ હંમેશાં સ્થિર રહે એવું ન બને. તેથી જ અનુભવની ભૂમિકા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વિવેચનમાં ભાગ ભજવે છે.

અતઃ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ હોયાના બારમા વચનામૃતમાં કહે છે : “જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ ગુરુ પાસે આવે ત્યારે વક્તા જે ગુરુ તેને વિશે દેશ, કાળ, સંગ, દીક્ષા, ક્રિયા, મંત્ર, શાસ્ત્રાદિકનું જે શુભ-અશુભપણું તથા પોતાની જે શ્રદ્ધા તેનું જે મંદતીક્ષ્ણપણું તેણે કરીને (જ્ઞાનમાં) એવો ભેદ પડી જાય છે માટે સારા દેશાદિકને સેવવા તથા વક્તા પણ સુધો શાંત હોય ને તેમાં કોઈ દોષ ન હોય તે સમે તે થકી જ્ઞાન સાંભળવું.”

ક્રીડીઓના સમાજમાં હાથીના વજનની ચર્ચા થાય ત્યારે હાથીનું વજન પણ મિલિગ્રામમાં મંડાય તેવું બને. આપણી પહોંચ કેટલી?

તૈત્તિરીય ઉપનિષદ ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ. યો વેદ નિહિતં ગુહાયાં પરમે વ્યોમન્’ કહે છે. સત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને અનંત છે. એ સત્યરૂપી બ્રહ્મ પરમ વ્યોમમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં આપણા હૃદયની ગુફામાં ધુપાયું છે.

ભારતીય મનને બાહ્ય જગતમાંથી મળી શકે તેટલું બધું મળી ચૂક્યું પણ તેને એનાથી સંતોષ ન થયો. એને તો શોધ આગળ ચલાવવી હતી. પોતાના આત્મામાં જ ડૂબકી મારવી હતી અને આખરી જવાબ તેને મળ્યો પણ ખરો. વેદના આ વિભાગને ઉપનિષદો, વેદાંત, આરણ્યકો કે રહસ્યોના નામે ઓળખવામાં આવે છે. આપણે એકદમ જોઈએ છીએ કે ધર્મ બહારની બધી ઔપચારિકતાથી મુક્ત થયેલો છે. આધ્યાત્મિક બાબતો જડની ભાષામાં નહિ પણ ચેતનની ભાષામાં કહેવાઈ છે. સૌથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાષામાં રજૂ કરાઈ છે. સ્થૂળતા એને જરા પણ વળગતી નથી. દુન્યવી વસ્તુઓ સાથે જરાય બાંધછોડ કરાઈ નથી. કોઈ પ્રકારના ડર વિના કોઈ જાતની બાંધછોડ વગર માનવજાતને આની પહેલા ભાગ્યે જ ઉપદેશાયેલા ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સત્યની ઘોષણા કરી છે. આપણા મહાન દાર્શનિકો વેદવ્યાસજી, પતંજલિ કે ગૌતમ અને બધા દર્શનોના જનક સમા મહાન કપિલમુનિ પોતે એ બધાને જ્યારે જ્યારે પોતાના લખાણ માટે પ્રમાણની જરૂર પડી છે ત્યારે ત્યારે ઉપનિષદોમાંથી જ શાશ્વત સત્ય મળેલા છે, બીજે ક્યાંયથી નહિ. કેટલાક એવા સત્યો હોય છે કે જે અમુક રીતે, અમુક દશામાં, અમુક સંજોગોમાં અને અમુક સમયને માટે સાચા હોય છે. તે તે સમયની સંસ્થાઓ પર આધારિત હોય છે. માનવીની પોતાની પ્રકૃતિ પર

ભાષાના મૂળ ચાર ભેદો કહ્યા છે. પહેલી ભાષા તે સત્યા, બીજી તેની વિપરિત તે મૃષા, ત્રીજી બંનેના મિશ્રણ જેવી તે સત્યામૃષા અને ચોથી અસત્યામૃષા. આ ચાર પ્રકારની ભાષાના ઉત્તર ભેદો બેતાળીસ ગણાવ્યા છે. સાચી વાણીની સાધના કરનારે આ ભેદો જાણી રાખવા જેવા છે. વાણીના નાના-નાના સ્ખલનો આપણા જીવનને ફોલી ખાય છે. બધું બચી જાય છે, પરંતુ સત્ત્વ જ ખતમ થાય છે, શીલ કરમાઈ જાય છે અને ખોખું ટકી જાય છે. વાસણ જ્યારે ગોબાઈ જાય છે કે કાણું થઈ જાય ત્યારે એનું ભંગાર તરીકે જીવવાનું શરૂ થાય છે.

૭૨. સત્યા : સત્યા એટલે સાચી ભાષા. એના દસ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે.

૧. જનપદ સત્ય : જનપદ એટલે દેશ. અમુક દેશ કે પ્રદેશમાં કોઈ વસ્તુ માટે અમુક શબ્દ રૂઢ થયો હોય તે બીજે ન બોલાતો હોય તોય તે પ્રદેશ માટે સત્ય ગણાય. કચ્છમાં કેરીને આંબો કહે છે. ભાષા જુદી પડે પણ તેમાં અસત્ય નથી.

૨. સંમત સત્ય : કેટલાક શબ્દપ્રયોગો અંગે સર્વસંમતિ પ્રવર્તતી જોવા મળે છે. ઘોડો ગમે તે રંગનો હોય છતાં જેના ઘુંટણ સુધીના ચાર પગ અને કપાળ ધોળા હોય તેવા ઘોડાને જ પંચ-કલ્યાણી ઘોડો કહેવાય બીજાને નહિ.

૩. સ્થાપના સત્ય : કેટલાક સત્યો લાંબા સમયના વ્યવહારને કારણે વ્યવહારમાં સ્થાયી બની ચૂક્યા હોય છે. અંબામાતાની મૂર્તિ અંબામાતા ગણાય છે એ મૂર્તિ જ મંદિરમાં હોય તે મંદિર અંબામાતાનું મંદિર ગણાય છે. એકડા પછી બે મીંડા મૂકવાથી સો ગણાય છે અને ત્રણ મૂકવાથી હજાર ગણાય છે.

૪. નામ સત્ય : કચરાપેટીમાંથી કાચ અને પ્લાસ્ટિકના ટુકડા ભેગા કરી જીવન ગુજારનાર ચીંથરેહાલ છોકરીનું નામ રાજેશ્વરી હોય શકે. નિઃસંતાન હોય એવા પતિનું નામ કુલવર્ધન હોય શકે. જબલપુરમાં કાપડની એક દુકાનનું નામ છે 'દિગંબર કલોથ સ્ટોર.' અમદાવાદમાં ઝૂંપડપટ્ટીમાં એક વિસ્તારનું નામ છે કુબેરનગર. લંડનના દારુના પબનું નામ છે મહાત્મા ગાંધી પબ. વાત હાસ્યાસ્પદ છે, પરંતુ વ્યવહારમાં વાંધો નથી આવતો.

૫. રૂપ સત્ય : કોઈ દંભી માણસ ભગવા વસ્ત્ર પહેરે તેથી સાધુમાં ખપે. માલદાર માણસ નાની અમથી ઓરડીમાં રહે ને મેલાઘેલા કપડા પહેરે તેથી ગરીબમાં ખપે. તલવાર કે બંદૂક લઈને હરતો ફરતો માણસ બહાદુરમાં ખપી જાય.

૬. પ્રતીત્ય સત્ય : અન્ય બાબતો પર આધાર રાખતું સાપેક્ષ સત્ય વ્યવહારમાં ચાલી જાય છે. થોડાક વર્ષો પહેલા અમુક ચીજનો ઓછો ભાવ હતો તેને કારણે આજની કિંમત મોંઘી ગણાય. દુર્જનોના ટોળામાં સૌથી ઓછો દુર્જન સારો લાગે.

૭. વ્યવહાર સત્ય : ટ્રેન અમદાવાદ પહોંચે ત્યારે લોકો કહે છે કે અમદાવાદ આવી ગયું. ચોમાસામાં પાણી ગળતું હોય તોય લોકો કહે છે કે ધાબું ગળે છે.

૮. ભાવ સત્ય : ગાયને માતા કહેવી એ થયું ભાવસત્ય. ચંદ્રને ચંદ્રમામા કહેવા એ પણ ભાવસત્ય.

૯. યોગ સત્ય : યોગનો અર્થ અહીં એસોસિએશન કરવાનો છે.

કોઈ બોસ સાહેબ મટી જાય તોય એને સાહેબ કહેવાય જાય છે. ફોજદાર કે જવાન નિવૃત્તિ બાદ ખાખી યુનિફોર્મમાં ન હોય તોય એને ફોજદાર કે જવાન કહેવાય જાય. બે બાબતો વચ્ચેનું સાહચર્ય મનમાં કાયમ રહી જાય છે. છૂટાછેડા થઈ જાય પછી પણ કોઈ સ્ત્રીને ફલાણાની પત્ની તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૧૦. ઉપમા સત્ય : ઉપમા અલંકાર વપરાય ત્યારે સ્ત્રી મૃગનયની કે ગજગામિની ગણાવાય. કોઈ રાજા સૂર્યસમાન તેજસ્વી ગણાવાય. ગામડામાં બે બાળકોની જોડ સુંદર હોય તો બેડૂતો કહે છે 'રામ-લક્ષ્મણની જોડી.'

૭૩. મૃષા : આ પ્રકારની ભાષામાં અસત્યનો વિનિયોગ થાય છે એના દસ પ્રકારના ભેદો છે.

૧. ક્રોધ અસત્ય : ક્રોધમાં કોઈ માણસને ગધેડો કહે.

૨. માન અસત્ય : પોતાની છાપ પાડવા માટે આત્મશ્લાઘા કરીને કહેવું કે મારું નામ દેજો, તમારું ગમે તે કામ થઈ જશે.

૩. માયા અસત્ય : બીજાને ઠગવાના આશયથી ક્યારેક ઉછીના પૈસા લેવા આવેલો માણસ કહે છે : તમારા પૈસા દૂધે ધોઈને પાછા વાળીશ. તમને છેતરું તો મારે રૌરવ નરકમાં જવું પડે.

૪. લોભ અસત્ય : દુકાનદાર સાડી ખરીદવા આવેલી સ્ત્રીને કહે છે : આ જાતની એકજ સાડી બચેલી છે. પાંચસો રૂપિયામાં આવી સાડી પછી ન મળે.

૫. પ્રેમ અસત્ય : પ્રેમી પોતાની પ્રિયતમાને કહે છે કે તારા વિના હું જીવી શકું તેમ નથી. તારાથી ચડિયાતી બીજી સ્ત્રી જડે એમ નથી. તું મને છોડી દેશે તો મારા દિલના ટુકડા થઈ જશે.

૬. દ્વેષ અસત્ય : જેના પ્રત્યે આપણને દ્વેષ હોય તેવો માણસ પ્રામાણિક હોય તોય તેને ચોર કહેવાય જાય છે.

૭. હાસ્ય અસત્ય : સરદારજી પર રચાયેલી બધી મજાક હાસ્ય અસત્ય ગણાય.

૮. ભય અસત્ય : ભયંકર સજા થશે એવા ભયથી જૂહું બોલવું. બ્લેકમેઈલ થતું હોય ત્યારે માણસ ન છૂટકે જૂહું બોલે છે.

૯. કથા અસત્ય : કથારસ જામે તે માટે અસંભવિત હોય તેને સંભવિત ગણાવવું. વાર્તામાં કે પરિકથામાં સાત સમંદર પાર કરીને કે શેતરંજી પર ઊડીને માણસ રાક્ષસના એકદંડિયા મહેલમાં પહોંચી જઈ શકે.

૧૦. ઉપઘાત અસત્ય : સામેની વ્યક્તિને આઘાત પહોંચાડવા કહેવું : તું ચોર છે, બાયલો છે, અક્કલ વગરનો છે ઈત્યાદિ.

૭૪. સત્યા મૃષા : આ પ્રકારની ભાષામાં સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે ભેળસેળ થઈ જાય છે. આવા મિશ્રણના દસ પ્રકારો છે.

૧. ઉત્પન્ન મિશ્ર : ગામમાં દસથી ઓછા બાળકો અમુક દિવસે જન્મ્યા હોય તોય દસ બાળકો જન્મ્યા હોય તેમ કહેવું તે.

૨. વિગત મિશ્ર : કોમી હુલ્લડમાં પાંચ માણસો માર્યા ગયા હોય તોય વાતવાતમાં લોકો કહે છે કે પચાસ મૃત્યુ પામ્યા.

૩. ઉભય મિશ્ર : જન્મ કે મૃત્યુ અંગે વિગતો મચડીને ગપ્પા મારવા તે.

૪. જીવ મિશ્ર : ઘાયલોના ઢગલામાં થોડાક મરેલા હોય તોય આ ઘાયલ થયેલાઓ પડ્યા છે તેમ કહેવું તે.

૫. અજીવ મિશ્ર : ઘણા લોકો સમરાંગણમાં મરી ચૂક્યા હોય ત્યારે થોડાક જીવતા હોય તોય ત્યાં લાશો પડેલી છે તેમ કહેવું તે.

૬. જીવાજીવ મિશ્ર : કેટલા મર્યા અને કેટલા જીવ્યા તેની વિગત બરાબર જાણ્યા વગર જ ઠોકાઠોક કરવી તે.

૭. અનંત મિશ્ર : લીમડાના પાનને લીમડો કહેવું તે.

૮. પ્રત્યેક મિશ્ર : પ્રત્યેક વનસ્પતિ અંગે ઉપર કહી તેવી ભૂલ કરવી તે. ગરમાળાના ઝાડ પર ફૂલ ખીલે ત્યારે લોકો કહે ‘ગરમાળો ખીલ્યો.’

૯. અદ્ધા મિશ્ર : કોઈ પ્રસંગે સામાવાળાને ઉતાવળ કરાવવા દિવસ પૂરો થયો ન હોય તોય કહેવું કે રાત પડી ગઈ. રાત બાકી હોય તોય બોલાય જાય કે દિવસ ઉગ્યો.

૧૦. અદ્ધાદ્ધા મિશ્ર : હજી સવાર હોય ત્યાં કોઈ કહે કે જલદી કર બપોર થવા આવી.

૭૫. અસત્યા મૃષા : ચોથા પ્રકારની આ ભાષા નથી સત્ય, નથી અસત્ય કે નથી મિશ્ર. આ વ્યવહાર ભાષા છે ને એના બાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે.

૧. આમંત્રણી : પત્રમાં સંબોધન કરતી વખતે નામ આગળ પ્રિય લખવું તે.

૨. આજ્ઞાયની : આજ્ઞા વચન હોવા છતાંય યુક્તિપૂર્વક કહેવું કે બજાર બાજુ જાય તો ધૂપસળી લેતો આવજે.

૩. યાયની : જીવનભર ઉપકાર નહિ ભૂલું, મને ઉછીના સો રૂપિયા આપ. એવા શબ્દો દ્વારા યાયના કરવી તે.

૪. પ્રજ્ઞાયની : શ્રોતાઓને ઉપદેશમાં કહેવું કે સાચું બોલવાથી આયુષ્ય વધે. નાનપણમાં પણ પંક્તિઓ સાંભળવા મળતી હોય છે કે ‘વહેલા સૂઈ વહેલા ઊઠે જે વીર, બળ બુદ્ધિ ને ધન વધે સુખમાં રહે શરીર.’

૫. પ્રચ્છત્રી : જાણ ન હોય ત્યારે કે શંકાને કારણે વાત કઢાવવા માટે સામેની વ્યક્તિને પૂછવું : આ શું છે ? તને શું લાગે છે ?

૬. પ્રત્યાખ્યની : કોઈ આપણી પાસે કશુંક માગવા આવે ત્યારે તે ચીજ હોય તોય ના કહેવી તે.

૭. ઈચ્છાનુવર્તિની : પૂછનારની ઈચ્છા જાણીને પવન પ્રમાણે હોડી હંકારવી તે.

૮. અભિગૃહીતા : સ્પષ્ટ નિર્ણય આપવો તે. આમ કરવા જેવું એમ ચોખ્ખેચોખ્ખું કહેવું તે.

૯. અનભિગૃહીતા : અભિપ્રાય આપતી વખતે અસ્પષ્ટ વાત કહેવી તે. મારે તો વધારે શું કહેવાનું હોય. તને યોગ્ય લાગે તે કર.

૧૦. સંશયકરણી : અનેક અર્થ નીકળે તેવા શબ્દો પ્રયોજીને સામી વ્યક્તિને સંશયમાં નાખવી તે. ‘મારો અને તારો સંબંધ કેવો છે તે તો તું જાણે છે, પરંતુ બધું ધણીનું ધાર્યું થાય છે.’

૧૧. વ્યાકૃતા : સ્પષ્ટ વચન કહેવું તે. હું અત્યારે જ તને તારા વચનમાંથી મુક્ત કરું છું. તું મન પર ભાર રાખ્યા વિના નિરાંતે જઈ શકે છે. આ ઘરના બારણા તારા માટે કાયમ માટે ખુલ્લા જ છે.

૧૨. અવ્યાકૃતિ : સમજ ન પડે એવા ગૂઢ અર્થવાળું વચન બોલવું તે. ‘મારું હૃદય કહે છે કે, ભૂલ તારી છે તું જ તારા હૃદયને પૂછી જો.’ સત્ય અને અસત્ય વચ્ચેના સૂક્ષ્મ વિવેક અંગે

જૈનદર્શનમાં આટલું ઝીણું સૂતર કંતાયું છે.

ક્યારેક માણસ ધર્મગ્રંથોને વાંચ્યા અને સમજ્યા વગર માત્ર પોતાની માન્યતાને કે પોતાના અભિપ્રાયને સત્યમાં ખપાવે છે. પોતાની જ માન્યતા સાચી, એવી હઠ યુદ્ધના મૂળમાં રહેલી છે. યુદ્ધ માટે સંસ્કૃતમાં મજાનો શબ્દ છે : ‘મમ સત્યમ્’ સત્યની ઉપાસના ખુલ્લા મનની નમ્રતા માગે છે. મનની દરેક બાબતને એકથી વધારે બાજુ હોય છે અને બધી જે - તે દૃષ્ટિકોણથી સાચી હોઈ શકે. છગન અને મગન એકબીજાને મળે ત્યારે ખરેખર તો કેટલા જણા મળતા હોય છે ?

૧. છગન પોતાને જે રીતે જુએ તે છગન.

૨. છગનને મગન જે રીતે જુએ તે છગન.

૩. છગન અંદરથી ખરેખર છે તે છગન.

૪. મગન પોતાને જે રીતે જુએ તે મગન.

૫. મગનને છગન જે રીતે જુએ તે મગન અને

૬. મગન અંદરથી ખરેખર છે તે મગન.

સત્યની શોધ અત્યંત ખુલ્લા મનથી થવી જોઈએ.

કદાચ એમ પણ હોય. માણસના પ્રત્યક્ષીકરણને એના અનુભવનો, અભિપ્રાયનો, પૂર્વગ્રહનો કે દૃષ્ટિકોણનો રંગ લાગી જાય છે. જે મને સમજાયું તે જ સત્ય છે એવું વલણ સૂક્ષ્મ હિંસાને પ્રગટ કરનારું છે. અમુક દૃષ્ટિએ એમ પણ હોઈ શકે એવી યૈચારિક ઉદારતા દ્વારા અહિંસા ધર્મ પળે છે. ઘણા લોકો અભિપ્રાય અને સત્ય વચ્ચે ભેળસેળ કરતા હોય છે. હાથી કેવો છે તે અંગે છ અંધજનો પોતાનો અભિપ્રાય આપે તેવી આ વાત છે. આગ્રહ સાથે સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ હિંસા આપોઆપ જોડાઈ જાય છે. માટે શાસ્ત્રના વચન અનુસાર ચાલવું તો અચુક આપણે ખોટા આગ્રહથી બચી જઈશું.

ઋગ્વેદના ઋષિનું ફરીથી સ્મરણ કરીએ. તેઓ કહે છે : સત્ય એ જ બ્રહ્મ છે. બ્રાહ્મણો એને અનેક રીતે વાણી દ્વારા પ્રગટ કરે છે. સદીઓથી પોતાને સમજાયેલા સત્યના કોઈ અંશને, મતને, વાદને, સિદ્ધાંતને કે વિચારને સત્ય ગણાવવાના આશયથી પંડિતો વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ થતાં રહ્યા છે. ચાર જણ ચાર જુદી દિશાઓથી એવરેસ્ટનું આરોહણ શરૂ કરે છે. ચારે જણાના અનુભવો જુદાં હોય છે. ચારે જણાના માર્ગો પણ જુદા હોય છે. પરિણામે ચારે જણાનું એવરેસ્ટ અંગેનું પ્રત્યક્ષીકરણ જુદું હોય છે. માર્ગો જુદા હોવા છતાં ટોચ તો એક જ હોય છે. ચારે જણા ટોચ પર પહોંચીને જે જુએ તે સરખું હોય છે, પરંતુ ચારે જણા પોતપોતાના અનુભવો જુદી જુદી વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરશે. જો ચાર જણા એકબીજાના દૃષ્ટિબિંદુને સમજવા મથે તો સત્યની ઉપાસના સાર્થક થાય. એક મંદિરમાં માતાજીનું ભવ્ય તૈલચિત્ર હતું. મંદિરના ડાબા-જમણા બે પ્રવેશદ્વારથી બે જણા દાખલ થયા. એકને સરસ્વતી દેખાય, બીજાને લક્ષ્મી. બંને જણા ચિત્રની પ્રશંસા કરતા કરતા આખરે લડી પડ્યા. એકે કહ્યું : “શું તને સરસ્વતી દેખાય છે ?” બીજો કહે : “શું તને લક્ષ્મી દેખાય છે ?” લડતી વખતે બંને જગ્યા બદલાઈ ગઈ તેથી કમાલ થઈ. સરસ્વતીને જોનારાને લક્ષ્મી દેખાય ને લક્ષ્મી જોનારને સરસ્વતી દેખાઈ. એક કહે તું સાચો છે બીજો કહે ના ભાઈ તું સાચો છે. હકીકતમાં બંને

સાચા છે. કહેનાર કે સમજાવનારનો દષ્ટિકોણ જુદો હોય તો જુદું દેખાય પણ તેમાં લડવાની જરૂર નથી.

સોકેટીસ કહેતા : “જે માણસ જાણે કે પોતે નથી જાણતો તે જ્ઞાની છે.” સોકેટીસના જ મિજાજમાં એમ કહી શકાય કે, ‘ગાંડાઓની હોસ્પિટલમાં જે ગાંડાને ખ્યાલ હોય કે પોતે ગાંડો છે તે ડાહ્યો ગણાય.’

કોણ કોને જાણે છે ? કોણ કોને ઓળખે છે ? જેની સાથે આપણે આખી જિંદગી રહીએ છીએ તેમને પણ ઓળખવા મુશ્કેલ છે તો પછી હું નિર્ણય કરવાવાળો કોણ છું ? હું કહું છું કે ફલાણો માણસ ખરાબ છે, ફલાણો માણસ ચોર છે, ફલાણો માણસ બેઈમાન છે. આ બધું તો બેહોશીમાં તો નથી કરી રહ્યો ને ? અને આપણે ખરેખર બેહોશીમાં કરી રહ્યા છીએ. હું તમારી પાસે આવું અને કહું કે ફલાણો માણસ ખૂબ સારો માણસ છે, ખૂબ ઈમાનદાર છે તો તમે કહેશો : “આ કળિયુગમાં ઈમાનદારી જ ક્યાં છે ? ઈમાનદારી સહેલી છે શું ? તમને ખ્યાલ નહિ હોય એ માણસ પણ જરૂર બેઈમાન હશે. બધા બેઈમાન જ છે. જો હું તમને કહું કે ફલાણો માણસ ઈમાનદાર છે તો તમે વિશ્વાસ નહિ કરો અને પરચીસ દલીલો કરશો કે એ ઈમાનદાર હોઈ જ ના શકે. પરંતુ જો હું તમને એમ કહું કે ફલાણો માણસ બેઈમાન છે તો તમે કહેશો કે બેશક હશે. તમે એક પણ દલીલ નહિ કરો. ખબર છે કે આવું શા માટે થાય છે ? નિંદા ઉપર આપણે તરત જ વિશ્વાસ મૂકી દઈએ છીએ, પ્રશંસા ઉપર ક્યારેય નહિ. કેમ ? અચેતન વાત છે આ. નિંદાથી આપણને ખુશી મળે છે. કારણ કે, જ્યારે કોઈ માણસને નીચો બતાવીએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે આપણે ઊંચા છીએ અને અને જ્યારે કોઈપણ માણસની પ્રશંસા થાય ત્યારે આપણને દુઃખ થાય છે. કોઈ માણસ ઊંચો હોય તો આપણે નીચા બની જઈએ છીએ.”

ન્યૂયોર્કમાં એક લગ્નનો ભોજન સમારોહ યોજાયો. આશરે બસો જેટલા મિત્રો-સંબંધીઓ વગેરે આમંત્રિત મહેમાનો હતા. મહેમાનો બધા આવી ગયા. ભોજન શરૂ થવાનું હતું. ત્યાં એક મહેમાને પોતાના ખિસ્સામાંથી એક સુંદર નાની પેટી કાઢી અને તેમાંથી એક સિક્કો કાઢ્યો. સિક્કો ત્રણ હજાર વર્ષ જૂનો મિસરનો સિક્કો હતો અને તેણે કહ્યું : “મેં આ એક રૂપિયાનો સિક્કો પરચીસ હજાર રૂપિયા આપીને ખરીદ્યો છે, ત્રણ હજાર વર્ષ જૂનો છે. અપ્રાપ્ય સિક્કાઓમાં સૌથી જૂનો છે. આવો એક બીજો સિક્કો પણ છે, એ જ સમયનો. બસ દુનિયામાં આ બે જ સિક્કાઓ છે. દુનિયામાં એક સિક્કો કોઈક બીજી વ્યક્તિ પાસે છે અને એક આ છે. મેં ખરીદ્યો એટલે મેં વિચાર્યું કે લગ્નમાં લઈ જાઉં. મિત્રોને બતાવીશ, તેઓ ખુશ થશે.” સિક્કો એકથી બીજા હાથમાં ફરવા લાગ્યો. કેટલાક લોકો તેને પૂછવા માટે ટોળે વળી ગયા : “કેટલો જૂનો છે ? ક્યા રાજાના સમયનો છે ? કઈ ધાતુનો બનેલો છે ? તેના પર શું લખ્યું છે ?” એમ સિક્કો ફરતો રહ્યો.

અડધા કલાક બાદ સિક્કો મળવો મુશ્કેલ બની ગયો. કોઈ જાણે ક્યાં ખોવાઈ ગયો ? જેને પણ પૂછ્યું તેણે કહ્યું કે, “મારા હાથમાં આવેલો પણ મેં મારા પાડોશીને જોવા આપી દીધો હતો. મને કશી

બબર નથી.” જમને પણ પૂછ્યું તેમણે કહ્યું : “મારા હાથમાં આવેલો હતો, મેં જોયો હતો, પછી મેં બીજાને આપી દીધેલો.” ત્યાં બસ્સો લોકો જમા થયેલા, ઘરમાં લગ્ન હતા, સિક્કો ક્યાં ગયો ? મુશ્કેલી ઊભી થઈ ગઈ. બધા મહેમાનો ભેગા થઈ ગયા અને તેમણે કહ્યું કે, “અમારા ખિસ્સા તપાસી લો, કપડા તપાસી લો, અમે તો નથી લીધો.” એવું જ નક્કી થયું કે બધાના કપડા તપાસવામાં આવે. પરંતુ એક માણસે કહ્યું કે, “હું તો અહીં મહેમાન તરીકે આવ્યો છું, ચોર તરીકે નથી આવ્યો. હું તો કેવળ એટલું જ કહીશ કે મેં સિક્કો નથી લીધો. પરંતુ મારા ખિસ્સામાં કોઈને હાથ નહિ નાખવા દઉં. હું થોડો ચોર છું ? જોઈ વિચારીને હાથ નાખજો. આ પિસ્તોલ મારી પાસે છે.” પછી તો વાત વિશેષ સ્પષ્ટ બની ગઈ. આપણને બધાને એ વાત સમજાઈ ગઈ હશે કે એ માણસે સિક્કો લઈ લીધો છે. પોલીસને ફોન કરવો પડ્યો, પરંતુ પોલીસ આવે એ પહેલા એક અદ્ભુત ઘટના બની ગઈ. પોલીસને ફોન કરવામાં આવ્યો. આખા ઘરના દરવાજા બંધ કરી દેવામાં આવ્યા. ઝઘડો થવાની પૂરી શક્યતા હતી. એ માણસને હાથ લગાવવો યોગ્ય નહોતો. તે ગોળી ચલાવી શકે તેમ હતો. અજબ પાગલ માણસ હતો. લોકો તેને સમજાવતા પણ હતા, છતાં તે તૈયાર નહોતો. અને ત્યાં એક નોકરે પાણીનું વાસણ ટેબલ પરથી ઉઠાવ્યું અને લોકોએ જોયું કે એ વાસણ નીચે સિક્કો પડેલો છે. એ માણસે, બિચારાએ સિક્કો લીધો નહોતો, સિક્કો ટેબલ પર હતો. એટલે લોકોએ કહ્યું : “તું કેવો પાગલ માણસ છે ? જ્યારે તે સિક્કો લીધો નથી તો આટલો ઉપદ્રવ શા માટે ઊભો કર્યો ?” તેણે પોતાના ખિસ્સામાં હાથ નાખ્યો અને તેના જેવો જ બીજો સિક્કો બહાર કાઢીને કહ્યું : “બીજા સિક્કાનો માલિક હું છું. આ માણસ જે કહી રહ્યો હતો એવો બીજો પણ એક સિક્કો છે તે મારી પાસે છે. મેં પણ વિચાર્યું હતું કે લગ્નમાં સિક્કો લઈને જાઉં અને બતાવું, પરંતુ તેણે પહેલા બતાવી દીધો એટલે હું ચૂપ રહ્યો. હવે બતાવવાનો કોઈ અર્થ નહોતો. પરંતુ પાંચ મિનિટ પહેલા મારો વિશ્વાસ કોણ કરત કે આ સિક્કો ચોરીનો નથી ? કોણ વિશ્વાસ કરત ? પાંચ મિનિટ પહેલા એ બસ્સો માણસોમાં એવો ક્યો માણસ હતો જેણે એવો શક ના કર્યો હોત કે તેણે ચોરી કરી છે ?”

એકવાર સત્ય અને અસત્ય નામના બે માણસો નદીએ નહાવા ગયા. સત્યની ટેવ હતી કે એ ઘણી બધી વાર સુધી નાહીને પોતાની જાતને શુદ્ધ કરતો. પરંતુ અસત્ય તો સહેજવારમાં જ શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની પરવા કર્યા વિના જેમ તેમ નાહીને બહાર આવી જતો. આજે પણ એમ જ કર્યું પણ આજે તેણે એક આયોજન કર્યું. જેમાં તેના ષડયંત્રની બૂ આવતી હતી. બહાર નીકળીને તેણે સત્યના કપડા પહેરી લીધા અને ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો. જ્યારે સત્ય નાહીને બહાર આવ્યા ત્યારે તેના કપડાં મળ્યા નહિ. હવે કપડા વિના ઘેર કેમ જવાય ? તેણે તો અસત્યના કપડા પહેરી લીધા. આ ઘટના પછી ક્યારેય સત્યને અસત્ય મળ્યો નથી, તેથી આજે પણ અસત્ય પાસે સત્યના જ કપડા છે અને સત્ય પાસે અસત્યના. આ કારણે આપણે ઘણા મુંઝવણમાં છીએ કે સત્ય કોણ ? અસત્ય કોણ ?

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે, તું યુદ્ધમાં

ધ્યેયમાં સોકેટિસની સ્થિરતા હતી. ઈસુના નામે ઈસવી સન શરૂ કરનારાઓએ જ ઈસુને પ્રથમ સત્યને છોડાવવા જીવતા વધસ્તંભ (કોસ) ઉપર જડી દીધા હતા.

સાચું નારિયેલ હંમેશાં વધેરાય જતું હોય છે અને ખોટું જ નારિયેલ મોતિયે મઢાય છે. સમાજ એવા લોકોને રસ્તા વચ્ચેથી દૂર કરે છે કે જે ચલિત થતા નથી, જે ચલિત થઈ શકે છે તે લાંબો વખત આડા આવતા નથી. તેમના પ્રાણ લેવાની કોઈ જરૂર રહેતી નથી. કડવું સત્ય પણ પરિણામે માઠા અસત્યથી વધારે સારું છે. સત્યથી જે ગુમાવાય તે હાનિ નથી પણ મોટી પ્રાપ્તિ છે. અસત્યથી જે પ્રાપ્ત કરીએ, એ પ્રાપ્તિ નહિ પણ મોટી હાનિ છે. સાપ-સીડીની રમતની જેમ સતાણુંના ખાના સુધી પહોંચેલ અસત્યને સાપના મુખેથી ત્રણ નંબરે - તળિયે ઉતરી જતાં જરાય વાર લાગતી નથી.

‘સચ્ચાઈ છીપ નહિ સકતી, બનાવટ કી અસૂલો સે, ખૂશબુ આતી નહિ હરગીઝ, કભી કાગજ કે ફૂલોસે.’

કોઈ સત્યને દબાવી અસત્યનો હરણફાળ પ્રચાર કરે તો પણ સનાતન સત્ય ક્યારેય દબાતું નથી. એટલે જ તો સત્યની પ્રતિષ્ઠા સામુદાયિક કલ્યાણ કરી શકે. સત્યને રાખનાર સંસારના દુઃખોને અતિક્રમી પરબ્રહ્મના આનંદનો અનુભવ કરે છે.

સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે તે સુકરાત કહેતા ત્યારે સતાધીશોએ સુકરાતને કડક સૂચના આપી કે તે લેખિતમાં આપે કે પૃથ્વી સ્થિર છે, નહિતર મૃત્યુદંડની સજા આપવામાં આવશે. ત્યારે સુકરાતે કહ્યું: “હું લખીને આપું તો શું પૃથ્વી ફરતી બંધ થઈ જવાની?” સુકરાતના સમર્થકોએ કહ્યું: “આપ લખી આપો. કારણ કે આ લોકો સમજદાર નથી. આપનું જીવન અમારા માટે મૂલ્યવાન છે. આપ અમારાથી દૂર જશો તો અમોને આપ જેવા મૂલ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિની ખોટ પડશે.” સુકરાતે કહ્યું: “રાત્રે સ્વપ્નામાં એક રણમાં એક તૃષાતુર માણસને મેં જોયો. તે તરસથી તડપી રહ્યો હતો. ત્યાં તેને દૂર એક સરોવર દેખાયું તે ત્યાં પહોંચ્યો પણ તે રાક્ષસનું સરોવર હતું. રાક્ષસે કહ્યું તું આ પાણી પીવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો હું તને ખાઈ જઈશ. ત્યારે અન્ય રાહગીરે તેને રોકતા કહ્યું કે ભાઈ શા માટે પાણી ખાતર તારા જાનને જોખમમાં મૂકે છે? ત્યારે તૃષાતુર માણસ કહે છે કે આમેય તૃષાથી મરવાનો છું તો તૃપ્ત થઈને શા માટે ન મરું?” આમ કહી સુકરાતે પોતાના સમર્થકોને કહ્યું: “આ વ્યક્તિનું કથન સહી છે કે ગલત?” ત્યારે દરેકે કહ્યું: “તેનો નિર્ણય બરાબર છે.” ત્યારે સુકરાત હસીને બોલ્યા: “મેં હંમેશાં સત્યનું જ પાલન કર્યું છે મારી તૃષા તેનાથી જ બુઝાઈ છે. સત્ય સુધાનું પાન કરવાથી મારું શરીર નષ્ટ થશે પણ તેનું પાન નહિ કરવાથી મારો અંદરનો સંત મરી જશે. બોલો હું તૃપ્ત થઈને મરું કે તડપી તડપીને?” આટલું કહીને સંત મૌન થઈ ગયા. સમર્થકોના ગળા સૂકાઈ ગયા ત્યાં તો સુકરાત ઝેરનો કટોરો ગટગટાવી ગયા!

કેટલાક વિદ્વાનો સત્યના ઉપાસક માટે યાદ રાખવા જેવા છે:

■ મને લાગે છે કે તમારી વાત વિચારવા જેવી છે. કદાચ મારી ભૂલ થતી હોય એ બનવાજોગ છે. ■ મારી વાત તમારે ગળે ન ઉતરે તો સ્વીકારશો નહિ. તમારી સાથે પૂરેપૂરી સંમતિ ન હોવા છતાં

તમારો પેલો મુદ્દો મને સ્પર્શી ગયો છે. ■ તમારી વાત મને હવે સમજાય છે. ■ હું ખોટો હોઈ શકું, તમે ખરા હોઈ શકો. ■ હું અત્યારે તમને ખાતરીપૂર્વક કશુંય ન કહી શકું. કારણ કે બંને બાજુની ચકાસણી નથી કરી. ■ અત્યારે તેઓ ગેરહાજર છે તેથી એકવાર એમને સાંભળ્યા પછી જ કોઈના પર નિર્ણય લઈ શકાય. ■ માત્ર સાંભળેલી વાત પરથી અભિપ્રાય આપી દઈએ તો કદાચ એમને અન્યાય થશે. કોર્ટનો ચુકાદો ન આવે ત્યાં સુધી એમને સજાજન ગણીને ચાલીશું. અફવાને કે આરોપને સત્ય ન ગણી શકાય. મને તમે એકવાર બરાબર સાંભળી લો પછી તમને લાગે કે હું સજાપાત્ર છું તો સજા કરજો. મને લાગે કે મારી વાત ખોટી છે તે ક્ષણે તમારી માફી માગીશ. ‘તમને મારાથી જબરો અન્યાય થઈ ગયો. હવે એવી ભૂલ નહિ થાય.’ હું ક્ષમાપ્રાર્થી છું. ■ મારી વાત સાચી પડી તેથી હું ફૂલાય જવાનો નથી એ મારો વિજય નથી, સત્યનો વિજય છે. ■ મારે એમની સાથે મતભેદો ઘણા છે પરંતુ એમની પ્રામાણિકતા શંકાથી પર છે. એમના પર અપ્રામાણિકતા હોવાનો આક્ષેપ થાય ત્યારે હું એમનો બચાવ કરવા તત્પર રહીશ. આટલી છણાવટ પછી પણ મનમાં કોઈ ગોટાળો રહી જાય તો ફરીથી એકવાર ઋગ્વેદનો મંત્રો ઉદ્ગારવા ‘સત્યમેવ જયતિ નાનૃતમ્’ ‘સત્યં વદ ધર્મ યર’ ‘સત્યં બ્રહ્મ’ ‘ઉપનિષદ્ સત્યસ્ય સત્યમ્’ ‘સત્યસ્ય અપિહિતં મુખમ્’ ‘હૃદયેન હિ સત્યં જાનાતિ’ ‘સત્યમ્ જ્ઞાનમ્ અનંતમ્ બ્રહ્મ.’

એક નાનકડી વાર્તા મને યાદ આવે છે. એક ભિક્ષુણી હતી, બૌદ્ધ ભિક્ષુણી. તેની પાસે એક નાનકડી બુદ્ધની ચંદનની પ્રતિમા હતી. તે પોતાના બુદ્ધને હંમેશાં પોતાની સાથે જ રાખતી હતી. ભિક્ષુણી હતી મંદિરોમાં, વિહારોમાં રોકાતી હતી પણ પૂજા પોતાના બુદ્ધની જ કરતી હતી. એકવાર તે એ મંદિરમાં રોકાણી જે હજાર બુદ્ધોનું મંદિર છે જ્યાં બુદ્ધની હજાર મૂર્તિઓ છે, જ્યાં મંદિરના ખૂણે ખૂણામાં પ્રતિમા છે. સવારે તે પોતાના બુદ્ધને સામે રાખીને પૂજા કરવા બેઠી. તેણે ધૂપ સળગાવ્યો. હવે ધૂપ તો કોઈ માણસના નિયમને માનતો નથી! ઉલટું જ થઈ ગયું. હવાની લહેરખીઓ એવી હતી કે તેના નાનકડા બુદ્ધના નાક સુધી તો ધૂપની સુગંધ પહોંચતી ન હતી અને પેલી બાજુ મોટી મોટી બુદ્ધની પ્રતિમાઓ બેઠી હતી તેમના સુધી પહોંચવા માંડી. તે તો ખૂબ ચિંતિત થઈ. આવું ન ચાલી શકે. તો તેણે એક નાનકડું ટીનનું ભૂંગળું બનાવ્યું અને પોતાના ધૂપ પર ઢાંકી દીધું એને પોતાના નાનકડા બુદ્ધના નાક પાસે ચીમનીનું દ્વાર ખોલી નાખ્યું જેથી ધૂપની સુગંધ પોતાના જ બુદ્ધને મળે. સુગંધ તો મળી ગઈ પોતાના બુદ્ધને પણ બુદ્ધનું મુખ કાળુ થઈ ગયું. તે ભારે મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ. ચંદનની મૂર્તિ હતી તે સાવ ખરાબ થઈ ગઈ. તેણે જઈને મંદિરના પૂજારીને કહ્યું કે, હું ભારે મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ છું. મારા બુદ્ધની પ્રતિમા ખરાબ થઈ ગઈ, કદરૂપી થઈ ગઈ. હવે હું શું કરું? તો એ પૂજારીએ જવાબ આપ્યો કે, ચારે બાજુ ફેલાતા સત્યોને જ્યારે કોઈ એક દિશામાં બાંધે છે ત્યારે આવી જ દુર્ઘટના અને આવી જ કુરૂપતા જન્મે છે.

સમાપ્ત

સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા

સ્વામી ધનશ્યામદાસજી તથા શા. સ્વામી સર્વમંગલદાસજી તથા સાધુ ધર્મવલ્લભદાસજી

કથાપારાયણ ગઢડા

ગઢડા શ્રી દાદાખાચરના દરબારગઢમાં માલવીયા પરિવાર દ્વારા આયોજીત કથાપારાયણમાં પધારતા પ.પૂ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવાર.

વડોદરા શહેરને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવારની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલ 'તેજસ્વી તારલાઓનો સત્કાર સમારોહ તથા માસિક સત્સંગ સભા'

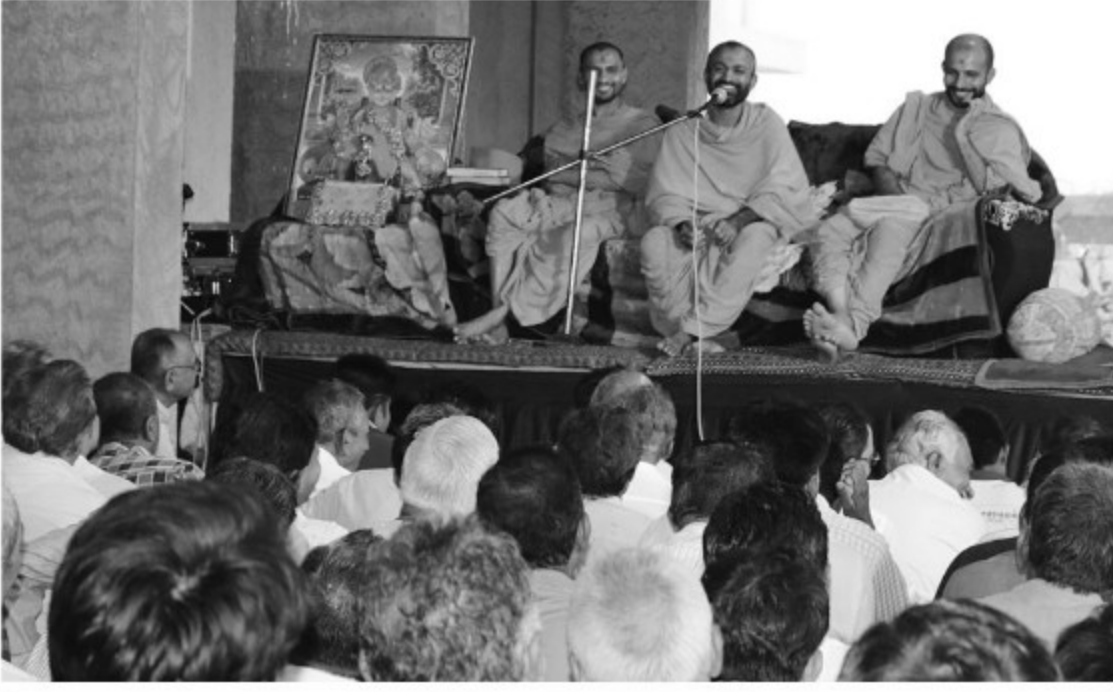

**કથાપારાયણ
ગઢડા**

ગઢડા શ્રી દાદાબાચરના દરબારગઢમાં ગઢીયા પરિવાર દ્વારા આયોજીત કથાપારાયણમાં પધારતા પ.પૂ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવાર.

**સત્સંગ રવિસભા
મહુવા**

ગઢડા તાબાના મહુવા નૂતન શિખરબધ્ધ શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાગંજમાં યોજાયેલ 'સત્સંગ રવિસભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સંતો.

**સ્વાગત સન્માન
અમદાવાદ**

અમદાવાદ એરપોર્ટ પર ભારત સરકારના નવનિયુક્ત કેન્દ્રિયમંત્રીશ્રીઓનું સ્વાગત-સન્માન કરતા પૂ. એસ.પી. સ્વામી-ગઢડા તથા પૂ. બાલ સ્વામી - સરધાર

રથયાત્રા ભાવનગર

ભારતમાં ત્રીજા સ્થાને અને ગુજરાતમાં બીજા સ્થાને ભાવનગર શહેરમાં ઉજવાતી 'શ્રી જગન્નાથ રથયાત્રા'માં ગઢડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના તાબાના નૂતન શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિર સત્સંગ સમાજ દ્વારા સુંદર ફ્લોટ્સ રાખવામાં આવ્યા હતા.

હિંડોળા ઉદ્ઘાટન ડોંબીવલી

ડોંબીવલી(મુંબઈ) શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિરને આંગણે ઉજવાયેલ 'શ્રી જગન્નાથ રથયાત્રા મહોત્સવ' તથા હિંડોળા ઉદ્ઘાટન તેમજ 'માસિક સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

સત્સંગ સભા થાણા-મુંબઈ

થાણા (મુંબઈ)ને આંગણે યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

સત્સંગ સભા કતારગામ

કતારગામ (સુરત)ને આંગણે યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

સત્સંગ સભા યોગીચોક

યોગીચોક (સુરત)ને આંગણે યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

દેવ દર્શન ગઢડા

ગઢડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના દર્શનાર્થે પધારેલા ભારત સરકારમાં નવનિયુક્ત કેન્દ્રિયમંત્રી શ્રી મનુસખભાઈ માંડવીયા.

સત્સંગ રવિસભા
ભાવનગર

ગઢડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના તાબાના નૂતન શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાંગણમાં યોજાયેલ 'સત્સંગ રવિસભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી તથા સભામાં પધારેલા જગન્નાથજી રથયાત્રા સમિતિના અધ્યક્ષ શ્રી હરુભાઈ ગોંડલીયા.

II Shree Swaminarayan Vijaytaram II

The Divine Blessings of Vadatal Pithadhipati H.H. 1008 shree Acharya Shree Ajendraprasadji Maharajshree and In The Divine Presence Of H.H. 108 shree Bhaviacharya Shree Nrigendraprasadji Maharajshree at Harrow London

:: President ::
H. H. 1008 Shree Acharya
Shree Ajendraprasadji
Maharajshree - Vadatal

:: Vice-President ::
H. H. 108 Shree Bhaviacharya
Shree Nrigendraprasadji
Maharajshree - Vadatal

Shree
Swaminarayan
Mahotsav

Shreemad
Satsangijivan
KATHA

Date

23rd to 29th
August 2016

Narrator

P. P. Sad. Swami Shree Nityaswarupdasji

Organiser : Dharmakul Ashrit Shree Swaminarayan Agyna-Upasna Satsang Mandal - U.K.

Place : Claremont High School, Claremont Avenue, Kenton, Harrow, HA3 0UH.

Contact

Hemantbhai soni - 07798 657 216, Hiralal Halai - 07941 330 821, Narayanbhai Soni - 07830 979 829,
Naresh Gothadiya - 07889 728 585, Ghanshyambhai Patel - 07809 608 831.

R.g. No. 1150267

:: તારીખ ::

૭-૮-૨૦૧૬

દર મહિનાના પહેલા રવિવારે સરદારધામમાં યોજાતી

॥ અભયદાન માસિક સત્સંગ સભા ॥

:: સમય ::

સવારે ૯ થી ૧

સ્થળ :- શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરદાર, તા.જી. રાજકોટ. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧, મો. ૭૬૦૦૦૮૫૦૩

USA સત્સંગ પરિભ્રમણ - ૨૦૧૬ તસ્વીર દર્શન

USA સત્સંગ પરિભ્રમણ - ૨૦૧૬ તસ્વીર દર્શાવ

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

પધારો છપૈયા

નૂતન નવલા વર્ષમાં ભવ્યતા તેમજ દિવ્યતા સભર

(સર્વાવિતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની)

પ્રાગટ્યભૂમિ

તીર્થધામ શ્રી

છપૈયા મહોત્સવ

અંતર્ગત

પ્રારંભ

૫-૧૧-૨૦૧૬

કારતક સુદ - ૫

પૂર્ણાહુતિ

૧૩-૧૧-૨૦૧૬

કારતક સુદ - ૧૪

॥ અધ્યક્ષશ્રી ॥

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય
શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

॥ ઉપાધ્યક્ષશ્રી ॥

પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

બાળપ્રભુ શ્રીધનશ્યામ-શ્રીહરિના ચરિત્રોથી સભર

પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના શ્રીમુખે ૩૫૦મી

શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન કથા પારાયણ

તા. ક.:- આ કથા મહોત્સવમાં સમગ્ર ધર્મકુળ પરિવાર તથા અનેક બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતો-મહંતો પધારી દર્શન-અમૃતવાણીનો લાભ આપશે.

॥ આયોજક-નિમંત્રક ॥

શ્રી રમેશભાઈ વલ્લભદાસ માનસેતા પરિવાર
સુપુત્ર શ્રી આશિષભાઈ તથા પૌત્ર કૌશલ - ડોંબીવલી (મુંબઈ)

સ્થળ :- મુ. છપૈયા, જી. ગોંડા (ઉત્તરપ્રદેશ)

લાઈવ
પ્રસારણ

www.lakshyatv.com

પ્રારંભ

૨૭-૧૦-૨૦૧૬

આસો વદ બારશ

પૂર્ણાહુતિ

૦૩-૧૧-૨૦૧૬

કારતક સુદ ચોથ

સ્થળ :-

‘શ્રી સ્વામિનારાયણ બાગ’ શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર, સરધાર, તા.જી. રાજકોટ.

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

છપૈયા મહોત્સવ તા. ૫ થી ૧૩ - ૧૧-૨૦૧૬ પ્રસંગે

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર દ્વારા આયોજીત ૧૩મી

શ્રી સ્વામિનારાયણ સ્પેશ્યલ ટ્રેનયાત્રા

પ્રસ્થાન

૩-૧૧-૨૦૧૬

કુલ દિવસ :- ૨૫

ટિકીટ દર :- ૨૪,૫૦૦

આગમન

૨૭-૧૧-૨૦૧૬

ટિકીટ બુકીંગ સમયે રૂા. ૧૦,૦૦૦/- ભરવાના રહેશે તેમજ બાકીની રકમ ટિકીટ દીઠ રૂા. ૧૪,૫૦૦/- યાત્રાપ્રવાસ ઉપડતા પહેલાં ૩૦ દિવસે ભરી દેવાના રહેશે.

દર્શનીય પવિત્ર તીર્થસ્થળો :- છપૈયા, અયોધ્યા, અલ્હાબાદ, કાશી-બનારસ, ગયા, બોધગયા, જગન્નાથપુરી, કોણાર્ક, ભુવનેશ્વર, સાક્ષીગોપાલ, ધોલાગીરી, તીરુપતિ બાલાજી, શ્રીરંગક્ષેત્ર, રામેશ્વર, પંડરપુર, નાસિક, દારકા, બેટદારકા, નાગેશ્વર.

ખાસનોંધ :-

તા. ૩-૧૧-૨૦૧૬ના રોજ સરધારથી બસ દ્વારા ટ્રેનયાત્રાના યાત્રિકોને છપૈયા લઈ જવામાં આવશે. રસ્તામાં જમવાની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે તેમ હોય, માટે નાસ્તો આપવામાં આવશે. છપૈયા મહોત્સવ પૂર્ણ થયા બાદ સ્પેશ્યલ ટ્રેન દ્વારા તીર્થસ્થાનોના દર્શન કરીને ટ્રેનયાત્રાનું અંતિમ વિરામ સ્થાન રેલ્વે સ્ટેશન-રાજકોટ રાખવામાં આવ્યું છે, તેથી યાત્રિકોએ ત્યાંથી પોતાની રીતે પોતપોતાના મુકામ સુધી પહોંચવાનું રહેશે.

બુકીંગ માટે સંપર્ક :-

પૂ. પતિતપાવન સ્વામી - મો. ૭૬૦૦૦૫૮૫૦૫, પાર્ષદ ઋત્વિક ભગત - ૭૬૦૦૦૫૮૫૦૩

સુરત :	કો. પા. મેહુલ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૨૧	પ્રશાંતભાઈ - મો. ૦૯૬૧૯૯૫૧૯૪	બગસરા :	કો. પા. પરેશ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૭૨૫૨	
	વિરજી ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૫૦	દહિસર :	મનસુખભાઈ પ્રમુખ - મો. ૯૮૩૩૫૧૫૧૭૨	સુરેન્દ્રનગર :	કનુભાઈ - મો. ૯૦૩૩૬૭૫૨૭૫
નવસારી :	દુર્લભજીભાઈ ગજેરા - મો. ૮૧૨૮૬૯૧૫૧૯	ભરૂચ :	જગદિશભાઈ પટેલ - મો. ૯૪૨૯૪૨૭૧૦૦	ભુજ :	પ્રવિણભાઈ માનકુવા - મો. ૯૮૨૫૭૯૫૮૫૨
વડતાલ :	પૂ. ધર્મવલ્લભ સ્વામી - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૨૬	વડોદરા :	ચિરીનભાઈ ગોળવીયા - મો. ૯૬૦૧૨૯૦૩૫૪		ગોવિંદભાઈ માનકુવા - મો. ૯૮૨૫૫૩૭૮૪૬
અમદાવાદ :	ઈશ્વરકાકા પટેલ - મો. ૯૯૨૫૦૪૪૧૦૮	વિધાનગર :	અશોકભાઈ પટેલ - મો. ૯૮૨૪૪૯૩૩૮૭	માણાવદર :	શાંતિભાઈ રતનપરા - મો. ૯૪૨૬૧૬૭૭૦૮
	શૈલેષભાઈ દેવાણી - મો. ૯૮૭૯૭૯૪૪૨૬	મહુવા :	કો. પા. સાગર ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૬૨૨	જૂનાગઢ :	રમેશભાઈ તાલાળા - મો. ૯૪૨૮૪૨૯૧૧૮
	કિશોરભાઈ - મો. ૯૮૯૮૪૭૫૧૦૦	ભાવનગર :	કો. પા. અક્ષય ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૬૪૫	ઉના :	ધીરુભાઈ જામકા - મો. ૯૮૨૪૨૪૩૧૬૬
મુંબઈ :	ડોંબીવલી મંદિર - ફો.નં. ૦૨૫૧ - ૨૪૫૩૮૭૫		અમરશીદાદા ખાદી - મો. ૯૪૨૬૩૧૪૩૬૮	જેતપુર :	દુર્લભજીભાઈ - મો. ૯૩૨૭૬૦૧૦૦૮
	દિનેશભાઈ મહેતાજી - મો. ૦૮૮૭૯૦૦૯૧૦૭	ધંધુકા :	હિંમતભાઈ પટેલ - મો. ૯૪૨૮૪૯૯૩૦૮	અમરેલી :	નિલેશભાઈ સોની - મો. ૯૪૨૭૨૩૦૬૨૦

અન્ય ટ્રેન વ્યવસ્થા :- મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, વડોદરા અને રાજકોટથી અયોધ્યા-ફેઝાબાદ-ગોંડા સુધીની ટ્રેનો ઉપલબ્ધ... સરકારના નિયમ મુજબ ટિકીટ બુકીંગ ૪(ચાર) મહિના અગાઉ કરાવવાની રહેશે. (અયોધ્યાથી છપૈયા ૩૫ કિ.મી.)

વિમાન વ્યવસ્થા :- અમદાવાદ, મુંબઈથી લખનૌ સુધી વિમાનની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ (લખનૌથી છપૈયા ૧૭૦ કિ.મી.)
ટ્રેન તથા વિમાન બુકીંગ માટે સંપર્ક :- મીત ટુર્સ અને ટ્રાવેલ્સ - રાજકોટ. સતીષભાઈ - મો. ૯૯૯૮૮૬૨૧૦૯, ૮૫૩૦૯૧૨૩૪૫

છપૈયા ઉતારા વિષે માહિતી :- છપૈયાને આંગણે ઉજવાતા આ ભવ્ય મહોત્સવમાં લાભ લેનાર ટ્રેનયાત્રી તથા પોતાની રીતે વિમાન યા ટ્રેન કે અન્ય રીતે ડાયરેક્ટ આવવા ઈચ્છતા ભક્તજનો માટે જમવાની તથા ઉતારાની વ્યવસ્થા મહોત્સવ સ્થળ ઉપર ટેન્ટહાઉસમાં કરવામાં આવશે. (ખાસનોંધ :- છપૈયામાં ઉતારા માટેની ધર્મશાળા યા હોટલ કે અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા ન હોવાથી ટેન્ટમાં ઉતારો આપવામાં આવશે.) પોતાની રીતે મહોત્સવમાં આવનાર તમામ ભક્તોએ સરધાર મંદિરે પોતાનું નામ-સરનામાની વિગત સાથે આઈકાર્ડની ઝેરોક્ષકોપી ફરજીઆત મોકલવાની રહેશે. **અન્ય સૂચના :-** આ મહોત્સવનો લાભ લેનાર ભક્તોએ પોતાની સાથે ઠંડીનો સમય હોવાથી પહેરવા તેમજ ઓઢવા-પાથરવા માટે ગરમ વસ્ત્રો ફરજીઆત સાથે લાવવાના રહેશે. અને પોતે દરરોજ લેતા હોય તે દવાઓ તેમજ તાવ, ઉધરસ-શરદી, ઉલ્ટી-ઝાડા વગેરે દવાઓ સાથે લેવી.

whatsapp video
૭૬૦૦૦ ૫૮૫૦૩

YouTube
subscribe

sardharkatha

દ્વિતીય વાર્ષિક પાટોત્સવ સ્કેન્ટન (અમેરિકા)

અમેરિકાના પેન્સિલવીલીયા રાજ્યના સ્કેન્ટન શહેરને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવારના દિવ્ય સાનિધ્યમાં ઉજવાયેલ શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિરનો 'દ્વિતીય વાર્ષિક પાટોત્સવ' તથા પૂ. સ્વામી શ્રી નિર્ભયચરણદાસજીના વક્તાપદે યોજાયેલ 'શ્રી પુરુષોત્તમ પ્રકાશ કથાપારાયણ' (તા. ૧૬ થી ૧૮-૬-૨૦૧૬)

શ્રીહરિલીલામૃત કથા ન્યૂજર્સી (અમેરિકા)

અમેરિકાના ન્યૂજર્સીને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવારના દિવ્ય સાનિધ્યમાં નૂતન શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં પૂ. સ્વામી શ્રી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજીના વક્તાપદે યોજાયેલ 'શ્રીહરિલીલામૃત કથા પારાયણ' (તા. ૨૪ થી ૨૬-૬-૨૦૧૬)

નેશનલ સત્સંગ શિબિર વર્જનીયા (અમેરિકા)

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં યોજાયેલ આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ યુવક મંડળની 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' (તા. ૨૯ થી ૩-૭-૨૦૧૬)

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવારના દિવ્ય સાનિધ્યમાં અમેરિકાના જુદા જુદા સેન્ટરોના આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ યુવક મંડળના યુવક-યુવતી તથા બાળ-બાળિકાઓની 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' યોજાઈ હતી. 'ધર્મ-અર્થ-મોક્ષ-કામ ધ રૂટ ઓફ લાઈફ'ના વિચારને કેન્દ્રમાં રાખીને યોજાયેલી આ શિબિરમાં ૫૦૦ કરતા વધુ યુવક-યુવકતીઓએ સંપ્રદાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો તેમજ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂલ્યોને પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા પૂ. સંતોના પ્રેરણાત્મક પ્રવચનો દ્વારા દૃઢ કર્યા હતા.